

EESTI NSV TÖÖSTUSE ARENG SEITSEAASTAKUL (1959–1965) RAHVAMAJANDUSE NÕUKOGU REFORMI TAUSTAL

Maie PIHLAMÄGI

Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, Rütli 6, 10130 Tallinn, Eesti; maie.pihlamagi@tlu.ee

Artiklis on käsitletud viisaastaku planeerimisvormi asendamist seitseaastakuga, tootmise kasvutegureid ja tootmise efektiivsuse tõstmise abinõusid ning nende ellurakendamist. Samuti on vaadeldud probleeme, millega Eesti NSV tööstus silmitsi seisis, ja meetodeid, millega püüti probleeme lahendada. Samuti seda, kuidas mõjutas uus tööstuse juhtimissüsteem Eesti NSV tööstuse arengusuundi ja millised olid seitseaastaku tulemused.

MUUTUSED TÖÖSTUSE JA EHITUSTEgevuse JUHTIMISES

Seitseaastak (1959–1965) langes ajajärku, mil NSV Liidus toimus tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise reform. Selle vajadus oli tingitud eelkõige majanduslikest põhjustest, sest NLKP 20. kongressil kinnitatud kuuenda viisaastaku (1956–1960) plaanis ette nähtud tööstus-, eelkõige rasketööstustoodangu kiiret kasvutempot ei suudetud saavutada ja seetõttu tuli majanduskasvu ergutamiseks uusi abinõusid rakendada. Samuti oli vaja maailmale näidata, et NSV Liit suudab realiseerida NLKP 20. kongressil seatud eesmärgi: jõuda lühikese ajaga järele arenenud kapitalistlikele riikidele toodangult ühe elaniku kohta. Pärast Stalini surma oli muutunud majanduslik mõtlemine, mis samuti andis reformi teostamiseks tõuke. Oli jõutud arusaamisele, et kinnipeetavate töö on ebaefektiivne¹ ja selle massilisest kasutamisest tuleb loobuda, maavarasid ning teisi ressursse on majanduse arendamiseks võimalik paremini ära kasutada, efektiivset juhtimist

¹ Tsemenditehase Punane Kunda uue tehase ehitusel aastail 1957–1960 kasutati vaba tööjõu kõrval siiski kinnipeetavate oma, mis moodustas 25% (331 inimest) ehitajate üldarvust (1318). Kuna kinnipeetavate töö oli ebaefektiivne ja tehase ehitus kuulutati üleliiduliseks komsomoli löökehiteks, lõpetati ENSV Ministrite Nõukogu ning EKP Keskkomitee Büroo 1. märtsi 1960. aasta ühisotsusega kinnipeetavate tööjõu kasutamine ja likvideeriti kinnipeetavate laager Kundas. Vt Eesti Riigi- arhiiv (ERA), f R-1, n 5, s 535, l 31.

takistavat ametkondlikku bürokraatiat tuleb vähendada ja liiduvabariikide otsustusõigust majandusküsimustes on vaja suurendada, motiveerimaks neid kohalike ressursside kasutuselevõtuks aktiivselt tegutsema.

Uus juhtimismudel, mis kehtestati NSV Liidu 10. mai 1957. aasta seadusega "Tööstuse ja ehituse juhtimise organisatsiooni edasisest täiustamisest"², nägi ette NSV Liidu territooriumi jaotamise administratiivseteks majanduspiirkondadeks ning nende piirkondade tööstuse ja ehitustegevuse juhtimiseks vabariikide ministrite nõukogu alluvuses uute institutsioonide – rahvamajanduse nõukogude³ – moodustamise seniste juhtimisorganite – üleliiduliste ning liidulis-vabariiklike tööstusministeeriumide – asemele. See tähendas juhtimise senise tootmisharuprintsiibi asendamist territoriaalsega. Likvideerimisele kuulus kümme üleliidulist ja viisteist liidulis-vabariiklikku ministeeriumi. Siiski jäid edasi tegutsema üleliidulised lennundus-, raadiotehnika, kaitse-, laeva- ja keemiatööstuse ning elektri jaamade ministeeriumid, kelle ülesanne oli tootmise planeerimine ja tootmise kõrge tehnilise taseme kindlustamine oma tootmisharu ettevõtteis, mis asusid administratiivsetes majanduspiirkondades. Tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise reform sai uute juhtimisorganite järgi tuntuks rahvamajanduse nõukogude reformi nimetuse all. NSV Liidu majanduse arendamise ideelist alust – eelisarendada rasketööstust, mis tagab kogu rahvamajanduse kiire kasvutempo ja rahva heaolu pideva tõusu – ei kavatsetud muuta. NSV Liidu riigipea Nikita Hruštšov rõhutas, et rasketööstuse eelisarendamise kursist tuleb ka tulevikus vankumatult kinni pidada niihästi rahvamajanduse arendamise perspektiiv- kui ka jooksvates plaanides.⁴

Tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise ümberkorraldamine Eesti NSV-s toimus üleliidulise seaduse eeskujul välja töötatud seaduse "Tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise organiseerimise edasisest täiustamisest Eesti NSV-s"⁵ alusel. Eesti NSV Ülemnõukogus 7. juunil 1957 heaks kiidetud seadus nägi ette ümberkorralduste lõpptähtajaks 1. juuliks 1957 likvideerida seitse liidulis-vabariiklikku (Metsatööstuse, Linna- ja Maaehituse, Kergetööstuse, Liha- ja Piimasaaduste Tööstuse, Toidukaupade Tööstuse, Ehitusmaterjalide Tööstuse ja Kalatööstuse Ministeerium) ning kaks vabariiklikku tööstusministeeriumi (Kommunaalmajanduse ja Kohaliku Tööstuse ning Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeerium) ning nende alluvuses olnud ettevõtted ja organisatsioonid üle anda Eesti NSV Ministrite Nõukogu (ENSV MN) kinnitatud nimekirja alusel kas Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu (ENSV RMN) või kohalike töörahva saadikute nõukogude juhtimisele.

² Директивы КПСС и советского правительства по хозяйственным вопросам. Т. 4: 1953–1957 годы. Государственное издательство политической литературы, Москва, 1958, 784–805.

³ Rahvamajandusnõukogud olid ka varem eksisteerinud. Need loodi sõjakommunismi perioodil ja eksisteerisid 1930. aastate alguseni. Tõsi küll, siis juhtisid rahvamajandusnõukogud vaid toiduaine- ja kergetööstust (tarbekaupu tootev tööstus).

⁴ **Hruštšov, N. S.** Tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise organiseerimise edasisest täiustamisest. Ettekanne NSV Liidu Ülemnõukogu seitsmendal istungjärgul 7. mail 1957. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1957, 63.

⁵ Seadus tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise organiseerimise edasisest täiustamisest Eesti NSV-s. Eesti NSV Ülemnõukogu 4. koosseisu 5. istungjärg 6.–7. juunil 1957. Stenogramm. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1957, 95–97.

7. juunil 1957 nimetas ENSV Ülemnõukogu Arnold Veimeri Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu esimeheks ja ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjaks, Albert Vendelini rahvamajanduse nõukogu esimehe esimeseks asetäitjaks ning ENSV ministriks ja Karl Vaino ning Vladimir Kāo rahvamajanduse nõukogu esimehe asetäitjateks ja ENSV ministriteks.⁶ V. Kāo asus juhtima ka 1957. aasta augustis moodustatud rahvamajanduse nõukogu kunstinõukogu tegevust. Rahvamajanduse nõukogu esimees oli ametikoha järgi ka EKP Keskkomitee (EKP KK) liige. Rahvamajanduse nõukogul oli oma parteiorganisatsioon, kelle ülesanne oli jälgida nõukogu tegevust ja teavitada avastatud puudustest EKP KK-d, kes oli vastutav vabariigi tööstuse arengu eest.

ENSV RMN-i struktuur koosnes keskaparaadist (14 üksust) ja kümnest tööstusharu valitsusest, mis hõlmasid kõiki ENSV põhilisi tööstusharusid ning ehitusorganisatsioone. Need rahvamajanduse nõukogu süsteemi ettevõtete ja ehituste vahetuks juhtimiseks moodustatud valitsused olid: põlevkivi- ja keemiatööstuse valitsus (juhataja Aleksander Freiberg); isemajandav energeetikamajanduse valitsus Eesti Energia (Leonid Ingar); masinaehituse valitsus (Gustav Mõttus); ehitusmaterjalide tööstuse valitsus (Heino Joosti); metsa-, puidu- ja paberitööstuse valitsus (Anatoli Feodorov); kergetööstuse valitsus (Nikolai Prohhorov); toiduainete tööstuse valitsus (Vladimir Lipp); liha- ja piimatööstuse valitsus (Jaan Pärn); kalatööstuse valitsus (Konstantin Kulaženko) ning ehitusvalitsus (Vsevolod Generalov). Lisaks neile kümnele valitsusele moodustati likvideeritud vabariiklike ministereeriumide varustuse ja turustuse peavalitsuste alusel isemajandav materiaal-tehnilise varustuse ja turustuse valitsus (Peeter Rahomägi).⁷ Viimase ülesanne oli kindlustada ENSV RMN-ile alluvate ettevõtete ja ehituste materiaal-tehniline varustamine ning nende toodangu turustamine.

Seega säilis majanduspiirkonna raames tootmisharuline juhtimine läbi valitsuste. Suur osa rahvamajanduse nõukogu juhtivtöötajatest olid endised plaanikomitee või ministereeriumide juhtivtöötajad. Nii näiteks töötas Arnold Veimer enne uue ametikohale asumist ENSV Plaanikomisjoni esimehe asetäitjana, ENSV RMN-i keskaparaadi tehnikaosakonna juhatajaks nimetatud Ants Pärnoja Riikliku Plaanikomisjoni uue tehnika osakonna juhatajana, Leonid Ingar Eesti Energia (käibel oli venekeelsest nimest tuletatud lühend Estonenergo) juhatajana ja Heino Joosti ENSV ehitusmaterjalide tööstuse ministri asetäitjana. Rahvamajanduse nõukogu keskaparaadi töötajate arvuks kinnitati 160 inimest, koos tööstusharu valitsustega aga 770 inimest.⁸

Vastavalt NSV Liidu MN-i kinnitatud rahvamajanduse nõukogu põhimäärusele⁹ oli rahvamajanduse nõukogu peamine ülesanne ENSV tootlike jõudude arendamine ja vabariigi kõigi ressursside senisest parem kasutamine. Selleks tuli rahvamajan-

⁶ Eesti NSV Ülemnõukogu otsused. – Rmt: Eesti NSV Ülemnõukogu 4. koosseisu 5. istungjärk, 101–102.

⁷ ERA, f R-1809, n 1, s 1, l 6–8; s 1416, l 131–142.

⁸ ERA, f R-1809, n 1, s 1, l 108; f R-1, n 3, s 950, l 598–600.

⁹ Vt ERA, f R-1809, n 1, s 1417, l 74–86.

duse nõukogul välja töötada majanduspiirkonna arengu perspektiiv- ja jooksvad plaanid ning kindlustada nende täitmine; teha vabariigi valitsusele ettepanekuid tähtsamate majandusküsimuste lahendamiseks; täiustada planeerimist ja tootmise juhtimist; tõhustada tootmisprotsesside mehhaniseerimist ning automatiseerimist; organiseerida elamute, kultuuriobjektide ja lasteasutuste ehitamist; organiseerida valitsemisala ettevõtete ning organisatsioonide materiaal-tehnilist varustamist ja toodangu turustamist; täiustada koos ametiühingutega töökaitset; kontrollida tööseadusandluse ning töödistsipliini täitmist haldusala ettevõtetes; kontrollida ettevõtete ja organisatsioonide finantsressursside kasutamist; koostada koondaruandeid plaanide täitmise kohta. Rahvamajanduse nõukogul oli õigus kinnitada ja muuta ettevõtete tootmisnäitajaid ning kapitaalehituse mahtu rahvamajanduse nõukogu plaaniülesannete raames, muuta toodanguliigi tootmisplaane kooskõlastatult tellijaga, muuta kaupade tootmismahtu ja nomenklatuuri tarbijate palvel, jätta enda käsutusse materiaalsed ressursside fondivälised reservid, muuta rahvamajanduse nõukogu plaani vastavalt NSV Liidu ja ENSV Ministrite Nõukogu määrustele, teavitades sellest ENSV Plaanikomisjoni, ja vastavalt vabariigi eelarvele kinnitada ettevõtete finants-, käibe- ning kasumiplaanid jne.

See oli täiesti tavaline nähtus, et suurem osa liiduvabariikide, sealhulgas ENSV õigusakte tulenes üleliidulistest, mida tuli sageli sõna-sõnalt dubleerida ja täitjatele adresseerida.¹⁰

Rahvamajanduse nõukogud olid administratiivses majanduspiirkonnas peamiseks, kuid mitte ainukeseks tööstuse ja ehituse juhtimise vormiks (tabel 1), mis näitab, et reform ei taotlenud tööstuse ning ehitustegevuse juhtimise täielikku ja põhjalikku ümberkorraldamist. Majanduspiirkonna kohalikule turule töötavaid ettevõtteid juhtisid kohaliku töörahva saadikute nõukogud või Kohaliku Tööstuse Ministerium ja kooperatiivseid tööndusartelle ENSV Riiklik Töõnduskooperatsiooni Nõukogu. Küsimusele, miks säilis administratiivse majanduspiirkonna raames juhtimisvormide mitmekesisus, saab vastuse N. Hruštšovi ettekandest NSV Liidu Ülemnõukogu seitsmendal istungjärgul, kus ta väljendas veendumust, et kohaliku tööstuse ja töõnduskooperatsiooni väikeettevõtete allutamine rahvamajanduse nõukogudele nõrgendaks viimaseid, sest nende tähelepanu väheneks otsustava tähtsusega tööstusharude ettevõtete arendamise suhtes.¹¹ Nagu teistes majanduspiirkondades säilis ka Eesti NSV-s väike tööstussektor (Loksa laevatehas, Tallinna spordilaevade tehas, Balti raudbetootoodete ja -konstruktsioonide tehas, Valga tellisetehas, suusavabrik Dünamo, liiprite immutustehas, NSV Liidu Statistika Keskvalitsuse trükikoda jt ettevõtted), mis allus otse üleliidulistele ministeriumidele ning mida vabariik ei kontrollinud.

1957. aasta lõpuks oli ENSV RMN-i valitsemisalasse üle antud rohkem kui 200 tööstusettevõtet ja ehitusorganisatsiooni. Ettevõtete üleandmine rahvamajanduse nõukogule jätkus 1958. ja ka 1959. aastal, kui töõnduskooperatiivide (artellide) reorganiseerimise käigus riiklikeks ettevõteteks anti osa tööstusi ENSV Kohaliku

¹⁰ Meri, H. Tagasivaateid veerevast vagunist. Eesti Päevaleht, Akadeemia, Tallinn, 2008, 250.

¹¹ Hruštšov, N. S. Tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise organiseerimise edasisest täiustamisest, 28.

Majanduse Ministeriumi ning kohalike tööraha saadikute nõukogu täitevkomiteede kõrval ka rahvamajanduse nõukogu alluvusse. 1. jaanuari 1960. aasta seisuga oli ENSV RMN-i valitsemisalas 340 tööstusettevõtet ja 13 ehitusorganisatsiooni.¹² Alluvussuhete muutumisega kaasnes väiksemate ettevõtete liitmine suurematega. Ainuüksi 1958. aastal liideti 38 väikest ettevõtet 18 suuremaks ettevõtteks eesmärgiga tootmisvõimsusi efektiivsemalt kasutada.¹³

Rahvamajanduse nõukogu alluvusse anti üle ka projekteerimis- ja teaduslik uurimisinstituut, mis tol ajal oli Põlevkivi Instituut, ning 12 tehnikumi, sealhulgas Tallinna Polütehnikum, Pärnu Turbatehnikum, Võru Kohaliku Tööstuse Tehnikum, Tartu Ehitustehnikum, Tallinna Kalatööstuse Tehnikum, Öisu Piimatööstustehnikum, Tallinna Kergetööstustehnikum ja Tallinna Mäetehnikum.¹⁴ Nende õppeasutuste ülesandeks oli ette valmistada erialaspetsialiste rahvamajanduse süsteemi jaoks. Lastega naiste tööjõuturule toomiseks anti rahvamajanduse nõukogu alluvusse lasteaiad ja -sõimed, mis teenindasid põhiliselt rahvamajanduse nõukogu süsteemi töötajate lapsi.

28.–30. jaanuarini 1958 toimunud EKP 10. kongressil konstateeriti, et lühikelele tähtajale vaatamata reorganiseeriti ENSV tööstuse juhtimissüsteem õigeaegselt ja selle positiivne mõju avaldus juba 1957. aasta teise poole plaaniülesannete edukas täitmisel.¹⁵

Tabel 1. ENSV tööstuse kogutoodang (brutotoodang) ettevõtete alluvusvormi järgi, %*

	1955	1957	1958	1960	1963	1964	1965
Kogu tööstus,	100	100	100	100	100	100	100
sh liidulise alluvusega tööstus	23,6	2,0	1,7	1,2	8,9	9,9	30,5
ENSV Ministrite Nõukogule alluv tööstus,	76,4	98,0	98,3	98,8	91,1	90,1	69,5
sh rahvamajanduse nõukogule alluv tööstus	–	79,7	75,4	80,1	71,7	70,4	–
kohalikele nõukogudele alluv tööstus	4,9	7,3	8,3	7,6	2,4	2,4	2,2
ministeeriumidele ja keskasutustele alluv tööstus	71,5	11,0	14,6	11,1	17,0	17,3	67,3

* Allikad: 25 aastat Nõukogude Eestist. Statistiline kogumik. Eesti Raamat, Tallinn, 1965, 34; Народное хозяйство Эстонской ССР в 1965 году. Статистический сборник. ЦСУ ЭССР, Таллин, 1966, 58; Основные показатели по итогам работы промышленных предприятий и строительных организаций совета Народного хозяйства Эстонской ССР за 1957 год. ЦСУ Эстонской ССР, Таллин, 1958, 25.

¹² Nõukogude Eesti saavutusi 20 aasta jooksul. Statistiline kogumik. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1960, 21.

¹³ ERA, f R-1809, n 1, s 2038, l 4; f R-4, n 13, s 369, l 28.

¹⁴ ERA, f R-1, n 3, s 950, l 600.

¹⁵ Eesti Riigiarhiivi Filiaal (ERAF), f 1, n 4, s 2156, l 246–248.

ENSV RMN oli üks 1. juuliks 1957 NSV Liidus moodustatud rahvamajanduse 105 nõukogust. Erinevalt teistest majanduspiirkondadest, kus ministrite nõukogu alluvuses tegutses üks rahvamajanduse nõukogu, moodustati Vene NFSV-s tööstuse ja ehituse juhtimiseks 70, Ukraina NSV-s 11, Kasahhi NSV-s 9 ning Usbeki NSV-s 5 rahvamajanduse nõukogu. Peagi vähendati Vene NFSV rahvamajanduse nõukogude arvu kahe võrra ja nii tegutses 1958. aasta algul NSV Liidus 103 rahvamajanduse nõukogu.¹⁶

1958. aasta kujunes uue juhtimissüsteemi testimise aastaks. Selle aasta rahvamajanduse arendamise aastaplaani koostamine usaldati esmakordselt vabariikidele, mis viitas partei ja valitsuse tõsisele kavatsusele juhtimine detsentraliseerida. Nõukogude majanduse planeerimist ja juhtimist põhjalikult uurinud Joseph Berliner hindas 1957. aasta reformi eelkõige kui esimest tõsist katset kõrvaldada juhtimise ning planeerimise stalinistlikus süsteemis mõned suuremad ebaefektiivsuse allikad.¹⁷ 1958. aasta plaani koostamine toimus uue skeemi järgi: ettevõtte või ehitusorganisatsioon – tootmisharu valitsus – rahvamajanduse nõukogu – vabariigi plaanikomisjon – vabariigi ministrite nõukogu – NSV Liidu Gosplan – NSV Liidu Ministrite Nõukogu. Pärast plaani heakskiitmist liikus see vastupidises suunas tagasi ettevõttesse. Erinevalt endisest planeerimisprotsessist, kus ettevõtte oli vaid ministeeriumilt saadud plaaniülesannete täitja rollis, pidi uus planeerimisprotsess ettevõtte hetkeseisu, tootmisvõimekuse ja majandusliku potentsiaali efektiivsemalt välja tooma.¹⁸

Plaani koostamisel tuli siiski silmas pidada NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kuuenda viisaastaku (1956–1960) kontrollarve, mida, tõsi küll, oli mitmete tähtsate toodanguliikide, nagu kütuse, musta ja värviliste metallide tootmise kasvutempo osas väiksemaks korrigeeritud, sest kontrollarvudes ette nähtud tööstuse kõrged kasvutempod olid osutunud viisaastaku kahel esimesel aastal enamikus vabariikides kättesaamatuiks. See oli ka peamine põhjus, miks kuues viisaastak 1957. aasta septembris peatati.¹⁹

NSV Liidu piirkonnad erinesid üksteisest majanduse arengutasemelt oluliselt. ENSV oli üks nendest piirkondadest, mille puhul ei saa tööstuse aeglasest kasvutempost rääkida, sest see oli nii 1956. kui ka 1957. aastal planeeritust tunduvalt

¹⁶ **Swearer, H. R.** Khrushchev's revolution in industrial management. – *World Politics*, 1959, **12**, 1, 48; National Archives of the United Kingdom (NAUK), FO 371, ref 129046 (S1103/15). The reorganisation of industry in the Ukrainian SSR May–June 1957; NAUK, FO 371, ref 135300, N 564/N 1102/6. Memorandum by Mr Hutching, Second Secretary of British Embassy, Moscow, February 19, 1958; **Демичев Е. В.** Реформа управления промышленностью и строительством 1957–1965 гг. в контексте специфики отечественной истории. Росспэн, Москва, 2011, 164; **Hanson, P.** The Rise and Fall of the Soviet Economy. An Economic History of the USSR from 1945. Longman, London, 2003, 58.

¹⁷ **Berliner, J. S.** Planning and management. – *Rmt: The Soviet Economy: Toward the Year 2000*. Toim A. Bergson, H. S. Levine. George Allen and UNWIN, London, 1984, 353.

¹⁸ **Kibita, N.** Moscow–Kiev relations. – *Rmt: Khrushchev in the Kremlin. Policy and Government in the Soviet Union, 1953–1964*. Toim J. Smith, M. Ilic. Routledge, London, 2011, 100.

¹⁹ NAUK, FO 371, ref 135300, Ns. 1102/2. Soviet 1958 plan reflects continued growth retardation, 20 December 1957.

suurem. Nii kasvas eelmise aastaga võrreldes ENSV tööstuse kogutoodang 1956. aastal 12%²⁰, 1957. aastal aga planeeritud 4,4% asemel koguni 13% võrra²¹. Kuna 1958. aastaks prognoositi tsentraalselt jaotatavate materiaal-tehniliste fondide (ressursside)²² vähenemist kütuse- ja metallikriisi tõttu, kavandati Eesti NSV selle aasta tööstuse kogutoodangu kasvutempoks vaid 3,8%, mis oli 0,6% võrra väiksem 1957. aastaks prognoositud kasvust.²³ Rahvamajanduse nõukogu ettevõteted olid täita kõrgendatud ülesanded. 1957. aastaga võrreldes pidi nende kogutoodang 1958. aastal suurenema 4,1%.²⁴ Esinedes ENSV Ülemnõukogu 3. veebruari 1958. aasta istungil ettekandega 1958. aasta plaaniülesannetest, toonitas ENSV Ministrite Nõukogu esimees Aleksei Müürisepp, et ENSV majandus on NSV Liidu majanduse lahutamatu osa ja seepärast peegeldab vabariigi rahvamajanduse arengu 1958. aasta plaan üleliidulises plaanis väljendatud üldist arengusuunda: arendada rasketööstusharusid.²⁵ Nii oli peaarõhk jätkuvalt asetatud rasketööstusharude (tootmisvahendeid tootvad harud) – energeetika, põlevkivi- ja ehitusmaterjalide tööstuse – arendamisele.

Kõik liiduvabariigid ei järginud uues olukorras kuulekalt partei direktiivseid suuniseid. Nende hulka kuulus Ukraina, kus rahvamajanduse nõukogud murdsid piike vabariigi plaanikomisjoniga, kes polnud rahul esitatud rahvamajanduse plaanidega, kus olid kavandatud suuremahulised investeeringud Ukraina NSV siseturu-tööstuse arendamiseks ja samal ajal oli vähendatud mitmete üleliiduliselt tähtsate toodanguliikide tootmiskahte.²⁶ Kuigi lõpuks saadeti Moskvale meelepärane Ukraina rahvamajanduse arendamise 1958. aasta koondplaan kinnitamisele, muutis NSV Liidu Gosplan selles 300 näitajat põhjendusega, et Ukraina Ministrite Nõukogu ei olnud kõikide tingimustega arvestanud ja oli seetõttu kalkuleerinud 1958. aasta kaubatoodangu 5,7 miljardi rubla ulatuses väiksemana.²⁷ Väga aktiivselt töötasid oma vabariigi majanduse arendamiseks abinõusid välja ka Läti ja Gruusia NSV.²⁸

Võrrelnud oma kalkulatsioone nii Ukraina kui ka teiste vabariikide omadega, jõudis NSV Liidu Gosplan järeldusele, et ootused uue planeerimissüsteemi suhtes ei ole end õigustanud. Mitmete üleliidulise tähtsusega toodanguliikide tootmiskahtud olid planeeritud väikesed, sest oli vähendatud teistesse liiduvabariikidesse väljaveetava toodangu mahtu, samal ajal oli aga suurendatud tarbekaupade tootmiskahte oma majanduspiirkonna varustamiseks.²⁹

²⁰ Промышленность Эстонской ССР 1955–1958 г.г. Статистическое управление Эстонской ССР (ЦСУ ЭССР), Таллин, 1959, 3.

²¹ Eesti NSV Ülemnõukogu 4. koosseisu 6. istungjärk 3.–4. veebruaril 1958. Stenogramm. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1958, 5.

²² Nende hulka kuulusid tööstuslik tooraine, masinad, seadmed ja materjalid.

²³ Eesti NSV Ülemnõukogu 4. koosseisu 6. istungjärk, 8.

²⁴ Samas, 9.

²⁵ Samas, 4.

²⁶ **Kibita, N.** Moscow–Kiev relations, 100.

²⁷ Samas, 101.

²⁸ NAUK, FO 371, ref 135300, N 1102/6. Memorandum by Mr Hutching, Second Secretary of British Embassy, Moscow, February 19, 1958.

²⁹ **Kibita, N.** Moscow–Kiev relations, 100.

Oli ilmselge, et vabariigid mõistsid neile antud suuremaid õigusi keskvõimust erinevalt. Keskvõim lootis, et rahvamajanduse nõukogud ja vabariikide plaanikomisjonid koostavad piirkonna majanduse arengukava, lähtudes rasketööstuse arendamisel ennekõike üleliidulistest huvidest. Kuna NSV Liidu kuuenda viis-aastaku plaani (1956–1960) täitmine oli kulgenud raskustega, panustas keskvõim rahvamajanduse nõukogudele lootuses, et nad suudavad tootmist suurendada ja toodangu omahinda alandada, sest tunnevad kohalikke ressursse ning tootmisvõimsusi paremini, on tootmisele lähemal kui Moskva ministeeriumid ja suudavad probleeme operatiivselt lahendada. Samal ajal eeldasid vabariikide valitsused ja rahvamajanduse nõukogud, et reform oli mõeldud eelkõige regionaalse majanduse arenguvõime edendamiseks. Sellest arusaamast nad 1958. aasta plaanide koostamisel lähtusidki. See oli uue juhtimissüsteemi loogiline tagajärg ja peegeldas ühtlasi administratiiv-majanduspiirkondade tegelikke taotlusi, vajadusi ning majanduslikku seisu.

Seda seisukohta toetavad Uno Mereste meenutused tollest ajast. Oma mälestuste- raamatus kirjutab ta, et rahvamajanduse nõukogusse tuli tööle hulk andekaid noori majandusteadlasi, kes andsid endast parima, et uusi võimalusi Eesti huvides maksimaalselt ära kasutada. Töötati ennenägematu entusiasmiga, rahvamajanduse nõukogu aknad olid õhtuti kaua valged. Arutleti ja vaieldi selle üle, kuidas on võimalik tööd otstarbekamalt, kiiremini ning säästlikumalt korraldada ja kui palju on võimalik säästa tööjõudu, materjali ning energiat.³⁰

Tööstuse juhtide indu plaanide täitmiseks ja ületamiseks toetas kehtiv kord³¹, mis nägi ette, et üleplaaneline toodang jääb vabariigi käsutusse ning loomulikult ka plaanitäitmise eest ettenähtud materiaalsed hüved.

Reformialgatajad ja NSV Liidu Gosplan ei aktsepteerinud, et majanduspiirkonnad kasutasid neile antud suuremat otsustusõigust oma piirkonna majandus- huvide üleliidulistest huvidest kõrgemale seadmiseks. N. Hruštšov nõudis üldriiklike huvidega vastuolus olevate kahjulike kolkapatriotismitendentside paljastamist ja nendega aktiivset võitlemist.³² 1958. aasta plaan oli esimene ja jäi viimaseks, mida ei koostatud Moskva range diktaadi all. Järgmised plaanid tuli koostada investeringute ja tootmismahude näitajate alusel, mis olid NSV Liidu Gosplani poolt rangelt ette kirjutatud ning vastasid NSV Liidu rahvamajanduse arendamise seitsme aasta plaani (1959–1965) kontrollnäitajatele.

TÖÖSTUSE ARENGU SEITSME AASTA PLAAN

Otsuse viie aasta plaani peatamiseks ja uue, seekord majanduse arengu seitsme aasta plaani väljatöötamiseks võtsid NLKP Keskkomitee ning NSV Liidu Ministrite Nõukogu vastu 1957. aasta septembris, sest 1957. aasta riiklikus plaanis

³⁰ Mereste, U. Toimunust & kaasaelatust. 1. osa. Meenutusi aastaist 1928–1964. SE&JS, Tallinn, 2003, 726, 727.

³¹ Vt ERA, f R-1809, n 1, s 1, l 418.

³² Hruštšov, N. S. Tööstuse ja chitustegevuse juhtimise organiseerimise edasisest täiustamisest, 55.

allapoole korrigeeritud tootmise kasvu näitajad ei vastanud enam viisaastaku direktiividele, tööstuse ja ehituse juhtimise reform nõudis planeerimise põhimõtete muutmist, NSV liidu loodeosas avastatud maagaasivarud vajasisid kasutuselevõttu ning oli vaja likvideerida keemiatööstuse mahajäämus.³³ Hruštšovi sulaaegset kultuuripoliitikat uurinud Olaf Kuuli arvates tekkis erakordne planeerimisvorm: seitseaastak lihtsalt kuuenda viisaastaku kahe viimase aasta ja järgmise viie aasta mehaanilise liitmise tulemusena, et sel moel olukorda parandada, kuna kuuenda viisaastaku realiseerimine ei kulgenud edukalt.³⁴ Uuele planeerimisvormile ülemineku põhjusi tuleks siiski näha N. Hruštšovi rõhuasetuses majandusarengu pikemaajalistele perspektiivplaanidele, võimaldamaks tootmissuundi ja kapitalmahutusi paremini planeerida, ning tema ambitsioonikas eesmärgis: toodangu mahult ühe elaniku kohta jõuda kahe seitseaastakuga (1972. aastaks) järele kõige võimsamale ja rikkamale kapitalistlikule riigile, Ameerika Ühendriikidele.³⁵

1959. aasta algul toimunud NLKP erakorralisel 21. kongressil heaks kiidetud NSV Liidu rahvamajanduse arendamise uus perspektiivplaan (kontrollarvud) aastaiks 1959–1965 esitati traditsiooniliselt protsentides ja nende aluseks olid 1958. aasta madalad plaaninäitajad. Tõenäoliselt valiti madalate näitajatega aasta baasaastaks seetõttu, et kasvutempo paistaks väljapoole NSV Liitu muljet avaldav. 1958. aastaga võrreldes pidi NSV Liidu tööstuse kogutoodang tervikuna 1965. aastaks suurenema “umbes” 80%, kusjuures prioriteetse rasketööstuse toodang 85–88% ja tarbekaupade tootmine 62–65%. Nii oli plaani jätkuvalt sisse kirjutatud suur vahe raske- ja kergetööstuse toodangu kasvutempodes viimase kahjuks. Sama ülepaisutatud olid ka toodangu kasvunäitajad aastas. Tööstustoodangu aasta keskmiseks kasvuks kinnitati 8,6%, sealhulgas rasketööstuses 9,3% ja kergetööstuses 7,3%.³⁶ NSV Liidu tööstustoodangu aastane kasvutempo planeeriti ligi neli korda kõrgem Ameerika Ühendriikidest, kus selleks prognoositi 2,2% aastas.³⁷ Sellise kiire kasvutempoga uskus Hruštšov oma peamisele eesmärgile suure sammu võrra lähemale jõudvat. Garantiiks pidi olema tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise uus süsteem, mis pidi lähendama juhtimist tootmisele, võimaldama edukamalt bürokraatismi vastu võidelda, koondama ning lihtsustama juhtimisaparaati, administratiiv-aparaadist ja teenindussfäärist vabanevaid inimesi ettevõtetesse ning ehitusobjektidele suunama ja kaotama endise süsteemi peamised puudused: ametkondlikud barjäärid, seadmete ebaratsionaalse kasutamise, ebaratsionaalsed veod, energeetikamajanduse ning ehitusorganisatsioonide killustatuse.³⁸

³³ Vt Собрание постановлений правительства СССР (СП СССР) 1957, 13, 122.

³⁴ **Kuuli, O.** Sula ja hallad Eesti NSV-s. Kultuuripoliitikast aastail 1953–1969. Ühiselu, Tallinn, 2002, 92.

³⁵ NAUK, FO 371, ref 135300. Long term prospects of the Soviet economy, E.I.G. 57 (30).

³⁶ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. 7: 1955–1959. Издательство политической литературы, Москва, 1971, 420.

³⁷ **Hoeffding, O.** The Soviet Seven Year Plan. The Rand Corporation, California, 1959, 3.

³⁸ **Hruštšov, N. S.** Тööstuse ja ehitustegevuse juhtimise organiseerimise edasisest täiustamisest, 16–20.

Eesti NSV seitseaastaku ülesanded olid üleliidulistest märksa pingelisemad. Tööstuse kogutoodang pidi suurenema 1,8-kordseks, sh masinatööstuses 2,3-, põlevkivitööstuses 1,8- ja tsemenditööstuses rohkem kui 6-kordseks. Elektrienergia tootmist tuli suurendada rohkem kui 5 korda, liha- ja lihasaaduste tootmist 1,9, võitootmist 1,8 ning kalapüüki 2,2 korda. Nende ülesannete lahendamiseks planeeriti kapitaalmahutusi 8 miljardi rubla ulatuses ehk 1,8 korda rohkem kui aastail 1952–1958.³⁹ Valdav osa kapitaalmahutustest, 5,6 miljardit rubla ehk 70%, oli mõeldud tööstussektorile tootmisobjektide ehitamiseks.⁴⁰ Eesti NSV tööstuse aastane kasvutempo seitseaastakul planeeriti NSV Liidu keskmisest kõrgemana (tabel 2). ENSV ette seatud kõrged ülesanded tegid vabariigi majandusjuhid murelikuks eelkõige tööjõuresursside suhtes. Hõive kasvuks tööstuses prognoositi 22% ehk 32 300 inimest. See tähendas töötajate arvu suurenemist 147 700 inimeselt 1958. aastal 180 000 inimeseni 1965. aastal. Tootmiskahtude suurenemine tuli saavutada peamiselt (78% ulatuses) tootlikkuse tõusuga, rakendades uut tehnoloogiat ja tehnikat.⁴¹ Eluliselt tähtsaks peeti juhtivpersonali haridus- ja kutseoskuste taseme tõstmist, et muuta olukorda, kus inseneri ametikohal töötavatel inimestel oli sageli vaid neli klassi haridust.⁴²

Tööstustoodangu kasvu saavutamine valdavalt tootlikkuse suurenemise arvel oli väga optimistlik otsus, arvestades varasemaid arenguid, kuid muid võimalusi seatud eesmärkide saavutamiseks eriti polnudki, sest toodangu kasvule ekstensiivse kasvu arvel seadis piirid demograafiline olukord. Seitseaastakul jõudis tööikka

Tabel 2. ENSV tööstuse brutotoodang seitseaastakul, 1959–1965*

Aasta	Seitsme aasta plaan miljardites rublades (ettevõtte 1. juuli 1955. aasta hulgi-müügi hindades)	Planeeritud kasv eelmise aastaga võrreldes, %	Tegelik kasv eelmise aastaga võrreldes, %	Kogutoodangu planeeritud kasv, %	Kogutoodangu tegelik kasv, %
1958	7,74	100	100	100	100
1959	8,28	107,0	112,2	107,0	112,2
1960	9,09	109,8	112,1	117,4	125,8
1961	10,07	110,8	110,5	130,1	139,0
1962	11,03	109,5	110,4	142,5	153,5
1963	11,99	108,7	111,3	154,9	170,8
1964	12,95	108,0	109,0	167,3	186,2
1965	14,15	109,3	109,1	182,8	203,1

* Allikad: ERA, f R-973, n 2, s 37, l 1; Народное хозяйство Эстонской ССР в 1965 году. Статистический сборник. ЦСУ ЭССР, Таллин, 1966, 69.

³⁹ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях. Т. 7, 467–468; Nõukogude Eesti saavutusi 20 aasta jooksul, 17.

⁴⁰ ERA, f R-973, n 2, s 37, l 16–18.

⁴¹ ERA, f R-973, n 5, s 1212, l 6. 1965. aasta ametlik statistika annab 1958. aasta töötajate arvuks 152 000, seega 4300 inimest rohkem kui seitseaastaku plaanis.

⁴² ERAF, f 1, n 4, s 2156, l 246–248.

teise maailmasõja aastail sündinud põlvkond. Sõjaaegses ekstreemses olukorras oli aga sündimus väike ja nii oli ette näha, et seitseaastakul siseneb töjõuturule vähem inimesi, kui sealt lahkub.

Teiste Balti liiduvabariikide seitseaastaku ülesanded olid samuti pingelised. Läti NSV tööstuse kogutoodang pidi seitsme aasta jooksul suurenema rohkem kui 1,6-kordseks, Leedu oma sarnaselt Eestiga 1,8-kordseks.⁴³ Kõigil kolmel liiduvabariigil tuli oma vabariigi majanduse arendamise kõrval täita erilised üleliidulise tähtsusega ülesanded. Kõik kolm liiduvabariiki pidid NSV Liidu tohutu kalatööstuskompleksi väljakujundamiseks panuse andma ja alustama ookeanikalapüüki, samuti NSV Liidu keemiatööstuse arenguks, et likvideerida selle mahajäämus lääneriikidest. Lisaks oli Eesti NSV-l vaja täita veel üks tähtis ülesanne: tagada oma põlevkivi baasil kesiste kütuse- ja veeressurssidega NSV Liidu loodepiirkonna elektrienergiaga varustamine.

Seega kujunesid seitseaastakul vastavalt ettekirjutusele ENSV tööstuse prioriteetseteks arengusuundadeks põlevkivil baseeruv energeetika⁴⁴, ehitusmaterjali-tööstus, eelkõige tsemenditootmise suurendamine, masinaehitus, kalapüük ja kalatööstus. Arnold Veimer meenutab oma mälestusteraamatus, et masinaehituse arendamise suundade kindlaksmääramine seitseaastakuks tekitas mõningaid probleeme nii EKP Keskkomiteele, Ministrite Nõukogule kui ka Rahvamajanduse Nõukogu juhtkonnale ja oli seotud NSV Liidus valitseva metallikriisiga. Arutelude käigus jõuti seisukohale, et arendada tuleb võimalikult vähese metallitarbimisega tootmis-alasid, eelkõige aparaadiehitust, ja tõsta masinatööstuse tehnilist taset.⁴⁵

SEITSEAASTAKU PLAANI TÄITMINE

Otsustades ametliku statistika ja riigi- ning parteijuhtide sõnavõttude põhjal, kulges seitseaastaku plaanide täitmine edukalt. Esinedes 1961. aasta oktoobris NLKP 22. kongressil NLKP Keskkomitee aruandega, rõhutas N. Hruštšov, et seitseaastaku esimese kolme aasta jooksul oli tööstustoodangu keskmine aastane juurdekasv prognoositud 8,3% asemel 10% ja selle tulemusena andis NSV Liidu tööstus ligi 19 miljardi rubla eest rohkem toodangut, kui seitsme aasta plaanis oli nendeks kolmeks aastaks ette nähtud.⁴⁶ ENSV tööstuse aastane juurdekasv oli aga veelgi suurem. ENSV Plaanikomisjoni esimehe Hendrik Alliku sõnutsi oli see 11,6% aastas ja seetõttu loodeti tööstust 1961. aasta lõpuks saavutavat tootmismahtu, mis vastanuks seitseaastaku kontrollarvudes kavandatud 1962. aasta tasemele.⁴⁷ Statistikaandmed näitavad (tabel 2), et see prognoos oli siiski liialt optimistlik.

⁴³ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях. Т. 7, 463–465, 467–468.

⁴⁴ Tallinna Tehnikaülikooli teadlaste 2005. aastal läbi viidud uuring tõestab, et põlevkivi põletamisel baseeruv energeetika on äärmiselt väheefektiivne ja laostab keskkonda.

⁴⁵ Veimer, A. Koos rahvaga. Mälestuskatkeid. Eesti Raamat, Tallinn, 1977, 193.

⁴⁶ NSV Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress 17.–31. oktoobril 1961. Stenogramm. I kd. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1962, 56. Seitseaastaku kontrollarvudes prognoositi tööstustoodangu keskmiseks juurdekasvuks aastas 8,6%.

⁴⁷ ENSV Ülemnõukogu 5. koosseisu 7. istungjärk 25.–26. detsembril 1961. Stenogramm. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1962, 5.

Plaanide edukas täitmine kõigis majanduspiirkondades toitis NSV Liidus usku, et on võimalik veelgi suuremaid eesmärke seada ja nii tekkis N. Hruštšovil mõte, et kuuendat viisaastakut saatnud ebaedu on võimalik lisaülesannete võtmisega tasa teha. Jõudnud järeldusele, et seitsme aasta plaan oli liiga tagasihoidlikult planeeritud, lasi ta 1961. aastal plaaniülesanded üle vaadata ja neid ülespoole korrigeerida. Näitajate korrigeerimist mõjutas 1961. aasta oktoobris vastu võetud NLKP uus programm, mis seadis eesmärgiks kommunistliku ühiskonna ülesehitamise NSV Liidus 1980. aastaks. Sellega seoses koostati rahvamajanduse arendamise utoopiline perspektiivplaan (generaalplaan) 1980. aastani, mis hõlmas ka käimasolevat seitseaastakut. Perspektiivplaan nägi ette lähima 10 aasta jooksul suurendada NSV Liidu tööstustoodangu maht ligi 2,5-kordseks ja ületada Ameerika Ühendriikide tööstusliku tootmise tase, 20 aasta jooksul aga suurendada tööstustoodangu maht vähemalt 6-kordseks ning jätta Ameerika Ühendriikide tööstustoodangu üldmaht kaugemale maha. Selle ülesande saavutamiseks pidi majandus arenema tunduvalt kiiremas tempos kui kapitalistlikes maades. Tööstustoodangu keskmiseks juurdekasvuks aastas prognoositi vähemalt 9–10%.⁴⁸

Vastavalt ülespoole korrigeeritud näitajatele pidi ENSV tööstuse kogutoodang kasvama 1965. aastaks kontrollarvudes ette nähtud 180% asemel 203%, kusjuures tootmisvahendeid tootva tööstuse kui tehnilise progressi ja majandusliku võimsuse aluse toodang 197,7% asemel 224% ning kergetööstuse oma 163% asemel 176,5%.⁴⁹ Tarbekaupu tootvate harude toodangu kasvutempo, võrreldes tootmisvahendeid tootvate harudega, planeeriti märkimisväärselt madalam ja see suurendas veelgi kääre raske- ning kergetööstustoodangu vahel viimase kahjuks. Vastavalt täpsustatud seitseaastaku plaanile pidi tarbekaupade osatähtsus tööstustoodangu struktuuris vähenema 44,8%-lt 1958. aastal 39,8%-ni 1965. aastal ehk 5% võrra.⁵⁰ 1962. aasta rahvamajanduse arengu plaan viidi suurendatud ülesannetega vastavusse.

ENSV suutis nii 1962. kui ka 1963. aastal kõrgendatud ülesannetega toime tulla ja andis kogutoodangut plaanis ettenähtust rohkem (tabel 2). Endise Tallinna Likööri- ja Viinatehase Liviko juhtivtöötajad Udo Themase ning Aavo Veinthal meenutavad, et tootmisplaan oli kõige tähtsam ja see tuli igal juhul täita, muidu oleksid juhtidel hakanud "pead lendama". Plaanid olid koostatud väga pingelised ja nende täitmise nimel pigistati inimestest sageli viimane välja. Kõige viimased arvud löödi kokku aasta lõpul ja enamasti tähendas see tehasele ülipingelist vanaaasta lõppu. Paljude aastate jooksul oli vaid mõni aastalõpp selline, kus ei pidanud 31. detsembril pea keskööni välja tööd rabama.⁵¹ A. Veimeri arvates olid pingelistes plaanides osaliselt süüdi ka ettevõtted ise, kes esitasid kinnitamiseks madalate näitajatega plaaniprojekte, et garanteerida plaani ületamine ja saada selle tulemusena preemiat. Kõrgemal seisvad instantsid korrigeerisid plaane aga suurendamise

⁴⁸ NSV Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress 17.–31. oktoobril 1961. Stenogramm. III kd. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1963, 259; NSV Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress 17.–31. oktoobril 1961. Stenogramm, I kd, 161.

⁴⁹ ERA, f R-973, n 5, s 1227, l 5.

⁵⁰ Samas, s 1212, l 3.

⁵¹ Liviko juhatuse esimehe Udo Themase ja tootmisdirektor Aavo Veinthal meenutused. – Rmt: Nõukogude aeg ja inimene. Koost E. Tammer, toim T. Tammer. Tänapäev, Tallinn, 2004, 166.

suunas ja sageli oli selline tegevus majanduslikult põhjendamata või meelevaldne, sest neil puudus ülevaade ettevõtte reaalsest reservidest.⁵²

NSV Liidus tervikuna aga polnud 1963. majandusaasta edukas mitme teguri kokkulangevuse tõttu. Ikalduse pärast uudismaadel langes põllumajandustoodang viiendiku võrra ja see tekitas raskusi elanike varustamisel toiduainetega.⁵³ 1963. aastal aeglustus ka NSV Liidu tööstuse kasvutempo, jäädes alla 8%.⁵⁴ Tööstuse tootmistulemusi mõjutas negatiivselt segadus, mis oli põhjustatud üheaegselt partei ja rahvamajanduse nõukogude juhtimises ning planeerimises läbi viidud muutustest. 1961. aastal olid tööstuse planeerimise parendamiseks koondatud administratiivsed majanduspiirkonnad 17 suureks majandusrajooniks, mille hulka kuulus Eesti, Läti ja Leedu NSV-st moodustatud Lääne-suurmajandusrajoon.⁵⁵ Iga suurmajandusrajooni eesotsas oli laiapõhjaline nõuandev organ, koordineerimise ja planeerimise nõukogu, kelle ülesanne oli välja töötada soovitud ning ettepanekud piirkonna loodusrikkuste, masinate ja seadmete ning tööjõuresursside efektiivsemaks kasutamiseks ja sidemete tugevdamiseks teiste majandusrajoonidega, et tagada üldriiklike plaanide täitmine. Koordineerimisnõukogude eluiga jäi lühikeseks, sest nende tegevus oli väheefektiivne. NSV Liidu Lääne-suurmajandusrajooni Rahvamajanduse Nõukogude Töö Koordineerimise ja Planeerimise Nõukogu lõpetas eksisteerimise 1963. aasta juulis.⁵⁶

Nõukogu asemel mõeldi juhtimise ja planeerimise parendamiseks välja kaks uut meedet: parteiaparaadi jagamine kaheks ning rahvamajanduse nõukogude konsolideerimine. Idee jaotada parteiaparaat majanduse juhtimise efektiivsuse suurendamiseks vabariigi, oblastite ja rajoonide tasandil kaheks haruks, millest üks juhiks põllumajandust ning teine tööstust, oli N. Hruštšovil tekkinud 1962. aasta augustis Krimmis puhates.⁵⁷ Idee sai teoks veel sama aasta lõpul pärast selle heakskiitmist NLKP KK novembripleenumil. Samal ajal toimus ka rahvamajanduse nõukogude konsolideerimine. 1957. aastal moodustatud rohkem kui sajast rahvamajanduse nõukogust jäi pärast nende liitmist 1963. aasta alguseks alles 47, neist 24 olid Vene NSFV ja 7 Ukraina NSV territooriumil. Kesk-Aasia nelja liiduvabariigi rahvamajanduse nõukogud liideti üheks.⁵⁸ Rahvamajanduse nõukogude liitmise kampaania ei puudutanud Balti liiduvabariike. Nii Eesti NSV kui ka Läti ja Leedu NSV rahvamajanduse nõukogud jäid endiselt eraldi tegutsema, küll aga toimusid aastail 1962–1963 nende nagu ka kõigi teiste rahvamajanduse nõukogude

⁵² Eesti NSV Ülemnõukogu 6. koosseisu 7. istungjärk 20. oktoobril 1965. Stenogramm. Eesti Raamat, Tallinn, 1966, 13.

⁵³ **Hanson, P.** The Rise and Fall of the Soviet Economy, 73.

⁵⁴ **Nove, A.** An Economic History of the USSR. Penguin Books, New York, 1986, 363.

⁵⁵ Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 26 апреля 1961 г. № 381. Об экономическом районировании СССР и организации советов по координации и планированию в крупных экономических районах. Вт Постановления Совета Министров СССР за апрель 1961 г., 218–224.

⁵⁶ ENSV Ministrite Nõukogu Määruste ja Korralduste Kogu 1963, 25, 99.

⁵⁷ **Taubman, W.** Hruštšov ja tema aeg. Varrak, Tallinn, 2006, 495.

⁵⁸ **Демичев Е. В.** Реформа управления промышленностью, 186; **Nove, A.** An Economic History of the USSR, 362.

valitsemisalas muutused seoses mõnede vastutusvaldkondade ümberjagamisega. Energeetika, kalatööstus ja ehitus allutati üleliidulistele või liidulis-vabariiklikele ametkondadele.⁵⁹ Rahvamajanduse nõukogude vastutusvaldkonna kitsendamine tööstuse võtmealade osas ja nende allutamine üleliidulisele kontrollile viib mõttele, et keskus ei usaldanud rahvamajanduse nõukogusid. ENSV RMN-i esimees A. Veimer põhjendas sellist sammu aga sellega, et nende tööstusharude juhtimine käis rahvamajanduse nõukogudele üle jõu ja seetõttu oli otstarbekam allutada need eriharulistele ministeeriumidele.⁶⁰

Mõnede funktsioonide üleandmine teistele ametkondadele ei jäänud rahvamajanduse nõukogu juhtimise valdkonnas ainsaks muutuseks. Seoses ENSV Kohaliku Majanduse Ministeeriumi reorganiseerimisega ENSV Kommunaalmajanduse ja Elukondliku Teenindamise Ministeeriumiks 1962. aastal anti selle valitsemisalas olnud tööstusettevõtted rahvamajanduse nõukogu alluvusse. Samal aastal nimetati rahvamajanduse nõukogu materiaal-tehnilise varustuse ja turustuse valitsus ümber peavalitsuseks ning liha- ja piimatööstuse valitsus ning toiduainete tööstuse valitsus liideti toiduainete tööstuse valitsuseks.⁶¹

Nende muutuste tulemusena vähenes ENSV RMN-i tootmisharuvalitsuste arv kuueni.⁶² Ehitusmaterjalide tööstuse valitsus, kergetööstuse valitsus, masinaehituse valitsus, metsa-, puidu- ja paberitööstuse valitsus, põlevkivi- ja keemiatööstuse valitsus, toiduainete tööstuse valitsus ning materiaal-tehnilise varustuse ja turustuse peavalitsus tegutsesid kuni ENSV Rahvamajanduse Nõukogu likvideerimiseni.

Partei ja rahvamajanduse nõukogude juhtimises toimunud muutustele lisaks tekitas probleeme Hruštšovi surve viia ellu laiaulatuslik investeerimisprogramm, et kiirendada keemiatööstuse arengut ning suurendada selle tööstusharu toodang seitseaastaku lõpuks kolmekordseks.⁶³ 42 miljardi rubla suuruse summa investeerimisega keemiatööstusse loodeti likvideerida NSV Liidu keemiatööstuse ligi 20-aastane mahajäämus lääneriikidest eelkõige uute sünteetiliste materjalide ja mineraalväetiste tootmise osas.⁶⁴ Suunavõtmine mineraalväetiste laialdasele kasutamisele saagikuse suurendamiseks tõi Eesti, Läti ja Leedu NSV-le veel ühe eriuülesande, mis tuli seitseaastakul täita: jõuda põllumajandussaaduste tootmises Rootsiga samale tasemele.⁶⁵ Tõenäoliselt oli see ülesanne tingitud tollase riigijuhi soovist saada revanši maisi- ja uudismaade ülesharimise kampaania ebaõnnestumise eest.⁶⁶ Tuntud NSV Liidu majanduse uurija Alec Nove on nimetanud keemia-

⁵⁹ Vt ERA, f R-1, n 1, s 1483, l 291–294; ENSV Ministrite Nõukogu Määruste ja Korralduste Kogu 1962, 53, 187; ENSV Ülemnõukogu Teataja 1963, 6, 25.

⁶⁰ **Veimer, A.** Koos rahvaga, 191.

⁶¹ ENSV Ministrite Nõukogu Määruste ja Korralduste Kogu 1962, 7, 28, 31; 10, 40; 14, 56.

⁶² ERA, f R-1809, n 1, s 1416, l 40–42.

⁶³ Vt **Hruštšov, N. S.** Keemiatööstuse forsseeritud arendamine on põllumajandusliku tootmise kasvu ja rahva heaolu tõusu tähtsamaid tingimusi. Ettekanne ja lõppsõna NLKP Keskkomitee pleenumil 9. ja 13. detsembril 1963. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1964, 13.

⁶⁴ **Hanson, P.** The Rise and Fall of the Soviet Economy, 62.

⁶⁵ **Hruštšov, N. S.** Keemiatööstuse forsseeritud arendamine, 27.

⁶⁶ Maisikavatamisest ENSV-s vt **Kalling, K.** “Head ja palju!”. Maisikampaania Nõukogude Eestis. – Eesti Loodus, 2009, 9.

tööstuse laiendamist kampaania korras õigustatult absurdseks, sest see ohustas kogu majanduse tasakaalu.⁶⁷

Rõhuasetus keemiatööstuse forsseeritud arendamisele tõi kaasa 1964.–1965. aasta plaaniülesannete järjekordse ümbervaatamise ja täpsustamise. Keemiatööstuse arendamise jaoks võeti vahendeid elamute, olme- ja kultuuriobjektide jaoks ette nähtud riiklike kapitaalvahetuste arvelt. Mitmete kultuuri- ja olmeobjektide ehitamine peatati, elamuehituses aga asetati rõhk kooperatiivelamute ehitamisele. Üleminek sellele peegeldas teatud määral elatustaseme tõusu. Inimestel oli raha omaosaluse ja igakuiste osamaksude tasumiseks järelmaksuga ostetud korteri eest. Üsna kiiresti tekkis mitmeaastane kooperatiivkorteri järjekord, sest nõudlus oli pakkumisest suurem. Üleliidulised ministriumid ja ettevõtted ehitasid samuti töölistele korterelamuid, puhkeehitisi ning lasteaedu. Sageli oli tööliste jaoks korteri saamise võimalus ja lasteaiakoha tagamine palgast määravam motivatsioon töökoha valikul.

Eesti NSV rahvamajanduse arendamise täpsustatud plaan 1964.–1965. aastaks nägi ette suurendada kahe aasta jooksul mineraalväetiste tootmist 23% võrra – 755 000 tonnini aastas – ja tunduvalt laiendada põlevkivikemikaalide kasutamist toormena parkainete, vaikude ning liimide tootmisel.⁶⁸ Vastavalt plaanile pidi tööstuse kogutoodang suurenema 1964. aastal 5,2%, võrreldes 1963. aastaga, ja 1965. aastal 8,4%, võrreldes 1964. aastaga, peamiselt tööviljakuse kasvu teel.⁶⁹

PROBLEEMID SEITSEAASTAKUL

Seitse aastakul tuli tööstusel silmitsi seista tõsiste probleemidega, mis saadi päranduseks viisaastakultelt. Neid ei suutnud kõrvaldada ka tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise reform, sest need tulenesid süsteemist endast. Üks olulisemaid probleeme oli seotud planeerimisega. Plaane oli palju: kõige tähtsamale – kogutoodanguplaanile – olid lisaks veel kaubatoodangu, tööviljakuse tõstmise, põhi- ja vahendfondide käikuandmise, uue tehnika ja tehnoloogia juurutamise, omahinna alandamise, tööjõu- ning palgafondi, kapitaalehituse, ehitus- ja montaažitööde, toodangu nomenklatuuri ning mitmed teised plaanid. Kõiki neid oli üksteisega raske ühitada. Olukorra tegi veelgi keerukamaks plaanide pidev muutmine. Nii taunis ENSV Ministrite Nõukogu büroo oma 27. veebruari 1961. aasta istungil seda, et ettevõtted, ministriumid, valitsused ja rahvamajanduse nõukogu muudavad aasta ning kvartali tootmisplaane liiga sageli ja põhjendamatult ning ei pea kinni plaani muutmise kehtivast korrast, mis nägi ette, et tootmisplaani muudatused tuleb kinnitamiseks esitada ENSV Ministrite Nõukogule või ENSV Riiklikule Plaankomisjonile (vabariikidevahelised hankeplaanid) hiljemalt 55 päeva enne kvartali algust.⁷⁰ Tootmisplaani muutmisel jäeti täpsustamata või muutmata sellega seotud

⁶⁷ Nove, A. An Economic History of the USSR, 362.

⁶⁸ Eesti NSV Ülemnõukogu 6. koosseisu 3. istungjärk, 8–9.

⁶⁹ Samas, 10.

⁷⁰ ERA, f R-1, n 3, s 1466, l 100.

teised plaaninäitajad.⁷¹ Vähe sellest, muutmata jäid ka plaaninäitajad neis ettevõtteis, kes hankisid plaani muutnud ettevõttele toorainet ja abimaterjale või kellele ta oma toodangut tarnis.

Alec Nove näeb planeerimise fundamentaalset probleemi selles, et tsentraalsete otsuste tegemise protsess ei olnud universaalne, vaid hõlmas ainult osa nendest paljudest otsustest, millega planeerijad pidid arvestama. Kuna efektiivse planeerimise kriteeriumid puudusid, koosnesid paljud plaanid lihtsalt summeeritud näitajatest ja plaanide osad ei olnud üksteisega kooskõlas.⁷² Tsentraalsed otsused tuginesid hinnangule, mida on vaja. Hinnang omakorda toetus poliitilistele direktiividele, mille aluseks olid minevikule toetuvad statistilised andmed.⁷³ Kuna turujõud puudusid, tugines NSV Liidu majanduslik tegevus statistika, taotluste ja direktiivide kombinatsioonile.⁷⁴

Nagu viisaastakutel oli ka seitseaastakul kogutoodangu (brutotoodangu) maht rahalises väärtuses kõige tähtsamaks näitajaks, millega opereeriti. Kuna ühed ettevõtted täitsid ja ületasid plaani, teised aga ei suutnud plaaniülesannetega toime tulla, sai plaanitäitmine võimalikuks tänu üleplaanalisele toodangule, millega kaeti puudu jäänud osa. Plaanide täitmine rublades oli võimalik seetõttu, et arvesse ei võetud inflatsioonimäära. NSV Liidu ametlik statistika näitas ajavahemikul 1960–1965 inflatsiooniks vaid 0,6%, Venemaa majandusteadlase Gregori Hanini alternatiivne statistika aga näitas tegelikult inflatsiooniks 2,2% ja varjatud inflatsiooniks 1,6%.⁷⁵

Igal aastal jäid aga ühe või teise tähtsa toodanguliigi plaanilised kogused täitmata. Nii ei suudetud aastail 1959–1963 plaani täita turbabriketi, sünteetiliste vaikude, tsemendi, eterniidi, puitkiud- ja puitlaastplaatide, põlevkivi, paberi, tselluloosi ning trikotaažist toodete ja toidukaupadest liha- ning piimatoodangu osas.⁷⁶ Selliste tähtsate toodanguliikide nagu tsemendi-, tselluloosi-, paberi-, puuvillase, linase ja villase riide, trikotaažist ülerõivaste ning võitootmise osas jäi täitmata ka seitsme aasta plaan (tabel 3). See aga tähendas probleeme nii ehitustegevuses kui ka elanike toidu- ja tarbekaupadega varustamisel.

Põhjusi, miks plaanid jäid täitmata, oli mitmeid. Üks peamisi oli see, et ülesanded planeeriti liialt suurtena, kuna ametlik statistika, millele toetuti, näitas plaanitäitjate võimekust ja õhutas järjest suuremaid kohustusi võtma. Üheks teravaks probleemiks oli varustusküsimus. Ettevõtteid ei suudetud vajalikus koguses toorme, seadmete ja varuosadega tähtaegselt varustada. Juhtimise uue reformi käigus anti operatiivne juhtimine küll rahvamajanduse nõukogude kätte, kuid direktiivne

⁷¹ Samas, s 1813, l 187.

⁷² Nove, A. An Economic History of the USSR, 357.

⁷³ Samas, 357.

⁷⁴ Samas, 358.

⁷⁵ Harrison, M. Soviet economic growth since 1928: the alternative statistics of G. I. Khanin. – Europe–Asia Studies, 1993, 45, 1, 147.

⁷⁶ Eesti NSV Ülemnõukogu 5. koosseisu 9. istungjärk 26.–27. detsembril 1962. Stenogramm. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1963, 5; Eesti NSV Ülemnõukogu 6. koosseisu 3. istungjärk, 5; ERA, f R-1, n 3, s 1706, l 48.

Tabel 3. ENSV tähtsamate tööstustoodete kontrollarvud aastailks 1959–1965 ja nende täitmise*

Toodanguliik	1958		1965		Seitse aastak 1959–1965		Planeeritud kasv 1965. aastal 1958. aastaga võrreldes, %		Tegelik kasv 1965. aastal 1958. aastaga võrreldes, %		Seitsme aasta toodangu kasv, %
	1958	1965	Plaan	Plaanitäitmine	Plaan	Plaanitäitmine	1965. aastal 1958. aastaga võrreldes, %	1965. aastal 1958. aastaga võrreldes, %	1965. aastal 1958. aastaga võrreldes, %	1965. aastal 1958. aastaga võrreldes, %	
Väevilhade, tuhat tonni	104	135	135	152,4	915	962	129,8	146,5	105,1	105,1	
Mineraalväetised, tuhat tonni	398	659	659	803,8	3 824	4 119	165,6	202,0	107,7	107,7	
Gaas, miljon m ³	410	510	510	515	3 230	3 243	124,4	125,6	100,4	100,4	
Põlevkivi, miljon tonni	8,85	16,0	16,0	15,8	82,6	83,2	180,8	178,5	100,7	100,7	
Elektrienergia, miljon kW/ha	1176	6400	6400	7105	27 415	29 060	544,2	604,2	106,0	106,0	
Ekskavaatorid, tükki	453	700	700	880	4 350	4 546	154,5	194,3	104,5	104,5	
Tsement, tuhat tonni	99	650	650	675	3 179	2 796	656,6	681,8	88,0	88,0	
Tselluloos, tuhat tonni	94,1	115,0	115,0	112,1	730,4	721,5	122,2	119,1	98,8	98,8	
Paber, tuhat tonni	87,7	119,0	119,0	94,5	696	674	135,7	107,8	96,8	96,8	
Puuvillane riie, miljon meetrit	112,3	165,3	165,3	140,2	907,9	883,0	147,2	124,8	97,3	97,3	
Linane riie, miljon meetrit	7,0	11,5	11,5	9,5	65,7	61,4	164,3	135,7	93,5	93,5	
Villane riie, miljon meetrit	3,0	5,5	5,5	3,7	26,8	25,4	183,3	123,3	94,8	94,8	
Trikoopesu, miljon tükki	4,8	10,5	10,5	7,1	50,7	43,6	218,7	147,9	86,0	86,0	
Trikoorõivad, miljon tükki	1,0	4,2	4,2	2,5	15,3	11,2	420,0	250	73,2	73,2	
Nahkjältsid, miljon paari	2,8	4,0	4,0	5,7	24,7	32,4	142,9	203,6	131,2	131,2	
Kala, tuhat tonni	55,0	130,0	130,0	181	716,0	834,9	236,4	329,1	116,6	116,6	
Kummijältsid, tuhat paari	1678	2000	2000	1734	–	–	119,2	103,3	–	–	
Liha, tuhat tonni	21,6	50,5	50,5	65,1	259,0	367,3	233,8	301,4	141,8	141,8	
Või, tuhat tonni	13,5	24,0	24,0	21,6	137,9	117,6	177,8	160,0	85,3	85,3	
Piim, tuhat tonni	86	160,0	160,0	179,8	974	1 081	186,0	209,1	111,0	111,0	

*Allikad: Народное хозяйство Эстонской ССР в 1965 году, 60–64, 67, 70, 71, 83, 86, 87, 94; ERA, fR-973, n 2, s 37, 11–11; fR-973, n 5, s 1212, 144.

planeerimine jäi NSV Liidu Gosplani võimkonda nagu ka suurema osa materiaaltehnoloogilistest ressurssidest (tooraine, materjalid, seadmed, aparatuur) fondide moodustamine ja nende kaudu jaotamine. Materiaaltehnoloogilistest ressurssidest 2/3 planeeris ja jaotas tsentraalselt NSV Liidu Gosplan ning 1/3 vabariigi plaanikomisjon, kusjuures nende kahe tasandi planeerimistegevused ei kattunud ajaliselt. Kuna NSV Liidu Gosplan sai jagada vaid reaalselt olemasolevaid ressursse, muutis ta sellele vastavalt ühepoolset toodangu nomenklatuuri, ehkki ettevõtete finants- ja tootmisplaanid olid juba kinnitatud. See aga tekitas ebakõla tootmis- ja tarneplaanide vahel.

Majanduspiirkonnad saatsid Moskvasse kirju, väljendamiseks rahulolematust varustussüsteemiga. Teiste seas polnud rahul ka ENSV RMN-i esimees A. Veimer, kritiseerides valitsevat varustussüsteemi ja rõhutades vajadust pöörduda selle muutmiseks Moskva poole ettepanekutega siduda toorme, seadmete ning materjalide tarneplaanid tootmisplaaniga, likvideerida kaheosaline materiaaltehnoloogiliste ressursside planeerimisviis, lühendada tootmistegevust takistavat liialt pikka 45-päevast tarnetähtaega, lihtsustada tellimuste esitamist Moskvale, vähendades kohustuslike näitajate ebamõistlikult suurt arvu, ja loobuda tarnepartnerite iga-aastasest vahetamisest, mis takistab püsivate majandussidemete kujunemist majanduspiirkondade vahel.⁷⁷ ENSV RMN Masinaehituse Valitsuses selle loomisest kuni likvideerimiseni töötanud Aleksei Hõbemägi meenutab, et Moskva ei soovinud tegelikult, et liiduvabariigid arendavad otsesuhteid ilma Moskva vahenduseta. Nii lõpetati paljulubavalt alanud ENSV RMN-i ja Läti NSV RMN Metallitööstuse Valitsuse vaheline majanduslik koostöö varsti pärast selle algust.⁷⁸ ENSV majanduslikke sidemeid uurinud Daisy Rajango on oma 1964. aastal ilmunud artiklis märkinud, et nagu üleliiduliste plaaniorganite ENSV ettevõtetele antud kõiki tootmisülesandeid ei saa ka kõiki koostööülesandeid majanduslikult põhjendatuiks pidada. Ta pidas silmas toormevedamist sadade ja tuhandete kilomeetrite kauguselt Eestisse, et siinsetes ettevõtetes valmistada detaile tooret tarninud piirkonna ettevõtetele. Detailide valmistamine toormeallika lähedal oleks majanduslikult otstarbekam olnud. Kuid vastavalt kehtivale korrale polnud hankivatel tehastel õigust plaani- perioodiks ära ütelda hangetest väljaspool vabariiki asuvatele tehastele koguses, mille piires tehast aruandeperioodil teenindati.⁷⁹

Proteste varustussüsteemi kohta võeti kuulda ja riiklikul tasandil lahendati probleem NLKP Keskkomitee ning NSV Liidu Ministrite Nõukogu 4. mai 1958. aasta ühismäärusega abinõudest planeerimise täiustamiseks⁸⁰, mille kohaselt läks kogu materiaalse ressurssidega varustamise planeerimine ja jaotamine NSV Liidu Gosplani kätte. Ainult fondeerimata (NSV Liidu seisukohalt strateegiliselt eba-

⁷⁷ ERAF, f 1, n 4, s 2156, l 246–248.

⁷⁸ **Hõbemägi, A.** Meenutusi töötamisest ENSV RMN Masinaehituse Valitsuses. Autori intervjuu. Helisalvestis. Tallinn, 19.1.2012.

⁷⁹ **Rajango, D.** Eesti NSV majanduslike sidemete uurimisest ETUI tootmise ökonomika ja organiseerimise osakonnas. – Rmt: Ökonomika probleeme Eesti NSV tööstuses. Koost R. Levin. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1964, 107–108.

⁸⁰ CII CCP 1958, 9, 75.

olulised) ressursse võis vabariik vajalike kaupade tootmiseks oma äranägemisel kasutada. Sisuliselt astuti selle määrusega taas samm tsentraliseerimise suunas.

Määrus loomulikult probleeme ei lahendanud ja need jäid endiselt püsima. Tolleaegse Tallinna Likööri- ja Viinatehase juhtivtöötajad U. Themase ning A. Veinthal meenutavad, et peamiseks plaanitaimist takistavaks teguriks oligi ettevõtte eba piisav varustamine materjalide ja seadmetega. Sageli tuli ise midagi välja nuputada või materjali ja mõnd masinaosa kuude viisi mööda Nõukogude kodumaa avarusi taga ajada.⁸¹ 1960. aasta septembris tootmisse võetud liköör Vana Tallinn muutus kiiresti populaarseks ja suure nõudluse tõttu ka defitsiitseks kaubaks ning NSV Liidus omapäraseks valuutaks. Kingituseks viidud Vana Tallinn avas Moskvas vajalikud ukSED, et ettevõtetele pudeneks fondidest ja limiitidest olenemata mõni vajalik seade või detail.⁸² Teisalt sundis seadmete ja nende osade nappus mõtte tegevust arendama ning leidlikkust üles näitama, et puuduv detail ettevõttes koha peal valmistada.

Ettevõtete tootmistulemustele avaldas negatiivset mõju ka see, et uusi tootmisvõimsusi ei suudetud tähtjaks käiku lasta, tööajakaod olid suured tööseisakute, tööluuside ja töötajate suure voolavuse tõttu. ENSV Rahvamajanduse Nõukogu tööstusettevõtetes tuli 1960. aastal ühes kvartalis 1000 töölise kohta 28, ehitustegevuses aga 80 tööluusi. Tööajakaod seisakute ja tööluuside tõttu moodustasid 1960. aastal keskmiselt ühe töölise kohta ENSV RMN-i süsteemi tööstuses 1,8 ning ehitustegevuses 2,8 päeva. Aasta jooksul vahetas rahvamajanduse nõukogu süsteemis töökohta 23% tööstustöölise arvulisest koosseisust, ehituses aga koguni 53%.⁸³ Enamasti korvati tööajakadusid ületunnitööga. Kergetööstusettevõtteis ulatusid tööajakaod 1965. aastal 76 012 inimpäevani ja seda olukorras, kus valit ses kvalifitseeritud tööliste nappus. Ainuüksi tööluuside tõttu kaotati 9400 inim päeva, 1400 võrra rohkem kui eelmisel, 1964. aastal. 1964. aastaga võrreldes kasvas ületundide arv 1965. aastal 1,3 korda ja ulatus 322 000 inimtunnini. See aga tõi omakorda kaasa palgafondi ülekulu.⁸⁴

Kolme peamise põhjuse seas, miks sooviti töökohta vahetada, oli esikohal rahul olematus eluasemega, järgnesid töötingimused ja palk.⁸⁵ Tööliste voolavust püüti vähendada olme- ja elamistingimuste parandamisega. Elamuehitus nagu ka laste aedade ehitus aga ei suutnud nõudlusega sammu pidada.

Kogutoodanguplaani mahu tagaajamine ei soodustanud uute meetodite rakendamist ega ka tootearendust. ENSV Ministrite Nõukogu heitis tööstusettevõtte teile ette, et need ei rakenda nõutavate kaupade tootmise suurendamiseks vajalikke abinõusid, juurutavad aeglaselt tootmisse uusi kaubaliike ja toodavad madala kvaliteediga, vananenud tegumoe ning aegunud mudelite järgi valmistatud ja ostjate

⁸¹ Liviko juhatuse esimehe Udo Themase ja tootmisdirektor Aavo Veinthal meenutused, 166.

⁸² Nõukogude aeg ja inimene, 173.

⁸³ ERA, f R-1, n 3, s 1470, l 395.

⁸⁴ Samas, s 1910, l 15.

⁸⁵ **Filtzer, D.** Soviet Workers and De-Stalinization. The Consolidation of the Modern System of Soviet Production Relations 1953–1964. Cambridge University Press, Cambridge, 1992, 50.

poolt vähenõutavat kaupa.⁸⁶ Üheks selliseks kaubaliigiks, mida ettevõtted ei soovinud toota, olid lasterõivad, sest nad pidasid nende tootmist madalate hindade tõttu mittetulusaks.⁸⁷ Väikese kaubavaliku üheks põhjuseks oli seegi, et ei täidetud vabariikidevahelisi hankeplaanide sortimendi, samuti kaubakoguste osas. Ainuüksi Eesti NSV ei taganud 1965. aasta esimese 9 kuu vabariikidevaheliste hangete täitmist villaste kangaste osas 939 000, puuvillriide osas 114 000, õmblustoodete osas 251 000, trikootoodete osas 86 000 ja hõbetoodete osas 107 000 rubla ulatuses.⁸⁸ Samuti ei täidetud tööstustoodete uute liikide juurutamise ülesannet. Nii tegi ENSV Ministrite Nõukogu 1962. aastal kriitikat, et vastavalt plaanile polnud tootma hakatud mitut liiki mänguasju, lahtitõmmatavaid diivanlaudu, jalatsikapikesi, uue mudeli järgi kirjutuslaudu, diivanvoodeid, lillepotialuseid, kokkupandavaid riidepuid, emalleeritud ventilatsioonireste, vitaminiseeritud piima, suitsutatud seafileed jne.⁸⁹ 1965. aastal jäi plaanis ette nähtud 106 uuest tootest tootmisse võtmata 12.⁹⁰ Uute toodete tootmisse võtmist takistas sageli ka tehnilise dokumentatsiooni, vajaliku toorme või seadme puudumine.

Kuna eesmärk oli kogutoodangu maht iga hinna eest rahalises väärtuses täita, jäi toodangu kvaliteet tagaplaanile. Täiesti tavaliseks nähtuseks oli, et ettevõtted lasid välja standarditele mittevastavat või koguni praaktoodangut.⁹¹ Nii jäi 1964. aastal kergetööstusel praaktoodangu tõttu saamata 185 714 rubla, järgmisel aastal aga veelgi rohkem – 208 000 rubla. Sindi 1. Detsembri nim. Tekstiilivabriku villase ja puuvillase riide 1965. aasta toodangust vastas kõrgema klassi (I sort) kvaliteedinõuetele vaid 72–74%, tekstiilivabriku Punane Koit siidriidest aga ainult väga väike osa – 20–30%. Kreenholmi Manufaktuuri trikootaži kudumise niidist kuulus ligi 70% II sorti, sest see ei vastanud kõrgema klassi standarditele. Kauba- baasi Estorgodežda kontrollitud õmblustoodetest praagiti välja ligi 1/3: alandati sorti või saadeti parandamiseks. Naha- ja jalatsitootmiskombinaadile Kommunaar esitati 1965. aasta jooksul 299 reklamatsiooni (akt standarditele mittevastavuse kohta) kokku 18 466 jalatsipaarile ning Tartu naha- ja jalatsikombinaadile 124 reklamatsiooni kokku 7907 jalatsipaarile.⁹² Selline olukord takistas käibemaksu õigeaegset riigieelarvesse laekumist. Madala kvaliteediga olid ka ekspordkaubad. 1964. aastal esitasid välismaised ostjad Tallinna ekskavaatoritehasele 4 reklamatsiooni ekskavaatorite ETN-171 konstruktsioonivigade tõttu ja tehasele Volta 3 reklamatsiooni elektrimootorite defektide pärast. Järvakandi tehased, tehas Punane Ret ja Tallinna Mõõteriistade Tehas said aktid seoses pakendamisreeglite eiramisega, mis põhjustas transportimisel kauba kahjustusi.⁹³

⁸⁶ ERA, f R-1, n 3, s 1814, l 111.

⁸⁷ Samas, s 1814, l 433.

⁸⁸ Samas, s 1817, l 467, 468.

⁸⁹ Samas, s 1489, l 219–220.

⁹⁰ Samas, s 1817, l 468.

⁹¹ Eesti NSV Ülemnõukogu 6. koosseisu 6. istungjärk 29. juunil 1965. Stenogramm. Eesti Raamat, Tallinn, 1963, 22.

⁹² ERA, f R-1, n 3, s 1910, l 15.

⁹³ ERA, f R-1809, n 2, s 39, l 18.

Tarbekaupade müügilt puudumises süüdistati kaubandusorganisatsioone. Plaanimajanduses täitis tarbekaupade tootmiskahtu määrava indikaatori rolli kaubandusvõrk, erinevalt turumajandusest, kus kauba tootmiskahtu määramise aluseks oli nõudmise ja pakkumise vahekord. Nii oli ENSV Kaubandusministeeriumil täita tähtis ülesanne: uurida ja teha kokkuvõtteid elanikkonna nõudlusest kaupade järele ning vastavalt sellele esitada tööstusettevõtetele tellimused nende tootmiseks. Oli ju ettearvatav, et see ülesanne käib kaubandusvõrgule üle jõu. Kaubandusvõrk sai nõudluse kohta kokkuvõtteid teha enamasti ikka jaekaubanduses müügil olnud kaupade alusel, mis olid kujunenud “minevateks” ja “mitteminevateks” kaupadeks. Kaubandusministeeriumi näol leiti patuoinas, keda süüdistada selles, et müügilt puudusid paljud elanikkonna poolt nõutavad kaubad, sest ministeeriumile alluv kaubandusvõrk ei suutnud ostjate nõudlust piisavalt tundma õppida ja sellest tulenevalt tegi tööstusele tellimuste esitamisel vigu.⁹⁴ Kaubandusvõrku süüdistati ka selles, et ta polnud tootjate suhtes küllalt nõudlik, võttes müügile vananenud tegumoe ja madala kvaliteediga toodangut, mille tagajärjel nõrgenes kaubanduse mõju tööstusele, st kaupade tootmise organiseerimisele vajalikus sortimendis. Kujunes arusaamine, et kõik on korras: tööstus täidab ja ületab toodangu väljalaske plaani. Samal ajal ei leidnud aga suur osa tööstustoodangust ostjaid. Nii näiteks valmistati 1964. aastal mitmekümne miljoni rubla väärtuses üleplaani toodangut, kuid neljandik sellest jäi realiseerimata ja lattu seisma.⁹⁵ Seisma jäänud kaup hinnati hiljem alla lootuses see odavama hinnaga realiseerida. Nii näiteks hinnati 1964. aasta jooksul kaupa alla 6,9 miljoni rubla väärtuses ja aasta lõpul ootas veel ees seismajäänud kauba allahindamine 2,5 miljoni rubla suuruses summas.⁹⁶ Teisalt ei olnud kaubandusvõrgul alati isegi võimalik vajalikke tarbekaupu hankida, sest ettevõtted ei pidanud kaubandusega kokkulepitut sortimendist kinni. Selles osas paistsid eriti silma Sindi 1. Detsembri nim. Tekstiilivabrik, tekstiilivabrik Punane Koit, Pärnu ja Valga õmblusvabrik, jalanõude ning kummivabrik Põhjala, Tallinna Juvelitehas, plastmasstoodete tehas Estoplast ja paljud puidutöötlemistööstuse ettevõtted.⁹⁷

Üheks laialt levinud probleemiks, millega silmitsi seisti, olid juurdekirjutused aruannetes. ENSV MN Kontrollkomisjoni ja ENSV Statistikaavalitsuse töötajad avastasid kontrollimise käigus paljudes vabariigi ettevõtetes ning organisatsioonides teostatud tööde mahu juurdekirjutamist ja riikliku aruandluse moonutamise fakte. Nii suurendas ENSV RMN Ehitusmaterjalide Tööstuse Valitsuse Ehitusmaterjalide Katsetehas 1958. aasta 11 kuu aruandluses väljalastud toodangu mahtu rohkem kui 1 miljoni rubla võrra. RMN Ehitusvalitsuse Paide Tootmisbaas näitas 1958. aasta aruandluses kogutoodangut 213 000 rubla võrra, 1959. aasta I poolaastal aga 38 000 rubla võrra tegelikust suuremana, mis tähendas, et plaanitaimist näidati 99% asemel 100,4%. 1959. aastal suurendasid kogutoodangu aruandlusandmeid ka Tallinna Raudbetootoodete ja Ehitusdetailide Tehas, Tallinna Ehitus-

⁹⁴ Vt ERA, f R-1, n 3, s 1909, l 412; s 1813, l 160.

⁹⁵ Eesti NSV Ülemnõukogu 6. koosseisu 6. istungjärk, 23.

⁹⁶ ERA, f R-1, n 3, s 1813, l 160.

⁹⁷ Samas, s 1817, l 467–469.

keraamika Tehas, Kohtla Põlevkivikeemiakombinaat, Tartu Kalatööstus, Tartu Konservitehas jt ettevõtted. Tallinna TSN Täitevkomitee kapitaalehituse osakond suurendas oma 1959. aasta I poolaasta aruandes andmeid elamispinna eksploatatsiooni andmise kohta 2800 ruutmeetri ehk 17% võrra. Samuti esitati vääralt tööjõuga seotud aruandlust, varjamaks tööluuse ja tööajakadusid. Kontrollimise käigus tuvastati, et 1959. aasta II kvartali aruandes märkis Tallinna Ehituskeraamika Tehas tööajakaoks tööluuside tõttu ainult 10 inimpäeva, kümme korda vähem tegelikust (104 inimpäeva), Tallinna Raudbetootodete ja Ehitusdetailide Tehas aga 30 inimpäeva 81 päeva asemel ehk 2,7 korda vähem, et varjata tööluusidest tekkinud ajakadu.⁹⁸

Ajavahemikul maist 1961 kuni aprillini 1962 kontrollisid riiklike statistikaorganite töötajad 2623 korral arvestuste ja aruannete usaldusvärsust ning avastasid juurdekirjutisi tööstusettevõtete kogutoodangu ja tööjõu aruannetes ning ehitusorganisatsioonide ehitusmahtude võimsuste käikulaskmise aruannetes.⁹⁹ Juurdekirjutisi ja aruandluse moonutamist käsitleti riikliku distsipliini jämeda rikku misena ning seda võimaldanud isikud võeti kriminaalkorras vastutusele. Nimetatud ajavahemikul karistati juurdekirjutuste ja aruannete moonutamise eest kohtulikult viit inimest.¹⁰⁰ Pettuste abil sooviti näidata edukat plaanitaimist, vältimaks preemiast ja teistest materiaalsetest hüvedest ilmajäämist või kõrge ametikoha kaotust. Juurdekirjutused aga tähendasid, et midagi jäi tegelikult tootmata ja see puudutas kogu elanikkonda. Aruannete ilustamisega ei tegelnud mitte ainult ettevõtted, vaid ka kõrgemad instantsid ja statistikavalitsused, mis muutis statistika ebausaldusväärseks kogu riigi arvepidamises. See tendents ei sündinud seitseaastakul. Nõukogude statistikat iseloomustas algusest peale tendents näidata tulemusi tegelikust suuremana.¹⁰¹

SEITSEAASTAKU TULEMUSED

Seitseaastaku tulemusi vaadates tuleb tunnistada, et need olid probleemidele ja raskustele vaatamata muljetavaldavad. Seejuures ei tohi aga unustada, et seitseaastaku statistiliste näitajate puhul tuleb arvestada liialdustega.

Vaatamata sellele et kõigi kolme Balti liiduvabariigi tootmisülesanded olid NSV Liidu keskmisest suuremad, saavutasid Eesti, Läti ja Leedu seitseaastaku kontrollarvudes ettenähtud tööstuse kogutoodangu taseme juba 1964. aasta lõpuks, aasta varem ettenähtust.¹⁰² Seitseaastaku viimane aasta kulges ilma selle algatajata – Nikita Hruštšovita, kes kõrvaldati tema poliitiliste vastaste poolt võimult

⁹⁸ Samas, s 1255, l 373–375.

⁹⁹ Samas, s 1570, l 333–335.

¹⁰⁰ Samas, s 1570, l 335.

¹⁰¹ Nõukogude statistika usaldusvärsuse kohta vt **Mertelsmann, O.** Nõukogude statistika probleeme – allikakriitiline lähenemisviis. – Eesti Ajalooarhiivi Toimetised, 2012, 19; Eesti ajaloost 19.–20. sajandil. Uurimusi historiograafiast, allikaõpetusest ja institutsioonidest. Koost T. Tannberg. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2012, 515–527.

¹⁰² **Веймер А. Т.** Развитие промышленности Эстонской ССР за семилетие (1959–1965 гг.). Наука, Москва, 1967, 8.

1964. aasta oktoobris. Põhjuste üle, miks Hruštšov kõrvaldati, on palju spekuleeritud. Ühed arvavad, et põhjuseks oli Hruštšovi võimu nõrgenemine 1960. aastatel, teised, sealhulgas Jan Åke Dellenbrant, on seisukohal, et rahulolematuse tingis Hruštšovi radikaalne destaliniseerimise sise- ja välispoliitika.¹⁰³

NSV Liidu tööstuse kogutoodang tervikuna kasvas 84%. 1961. aastal prognoositud 9–10% tööstustoodangu keskmist kasvu aastas ei saavutatud. Ametliku statistika andmeil oli ajavahemikul 1960–1965 tööstustoodangu keskmine kasv aastas 8,6%, nagu seitseaastaku plaan ette nägi, Hanini arvestuste kohaselt oli see aga väiksem – 7% aastas.¹⁰⁴

Eesti NSV tööstuse kogutoodang suurenes seitseaastakul plaanis ette nähtud 1,8 korra asemel aga üle kahe korra (tabel 2). Vabariigi tööstus täitis seitseaastaku ülesanded ka kontrollarvudes ettenähtud 1,5-kordse tööviljakuse tõusu, omahinna alandamise, akumulatsiooni ja kapitaalimahutuste ning toodangu nomenklatuuri osas, välja arvatud üksikud erandid.¹⁰⁵ ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja Hendrik Allik kinnitas 27. detsembril 1965 oma ettekandes ENSV Ülemnõukogu istungjärgul, et seitseaastakul ehitati põhifondide (põhivara) maksumust arvestades ENSV-s teine niisama suur tööstus, kui oli enne 1959. aastat.¹⁰⁶

Seitseaastakul ENSV rahvamajandusse tehtud kõigist kapitaalimahutustest 41,5% läks tööstussektorisse.¹⁰⁷ Tööstusse investeeritud 708 miljonist rublast (võrreldavates hindades) suunati ligi pool, 43,5% (308 miljonit rubla), energeetika-, põlevkivi- ja keemiatööstusse.¹⁰⁸ Ehitusmaterjalide tööstuse väljaarendamiseks kulutati 65,7 miljonit rubla ehk 9,3% kapitaalimahutustest. Masinaehitustööstuse toodangu kolmekordistamiseks investeeriti sellesse tööstusharusse 53,7 miljonit rubla ehk 7,6% kapitaalimahutustest. Toiduainetööstuse prioriteetseks suunaks oli kalatööstus ja sinna investeeriti 106 miljonit rubla, mis moodustas 67% toiduainetööstuse investeeringutest (159 miljonit rubla). Kergetööstuse kapitaalimahutused ulatusid 49 miljoni rublani ja liha- ning piimatööstuse omad 24,1 miljoni rublani. Metsa-, puidu- ja paberitööstuse arendamiseks kasutati 32,4 miljonit rubla (4,2% investeeringutest).¹⁰⁹

Edusammude tõttu rahvamajanduses kasvas vabariigi rahvatulu seitsme aasta jooksul ligi 1,9 korda ja elanike rahalised sissetulekud ligi 1,6 korda, elamufond linnades 40%.¹¹⁰ Edusammude eest rahvamajanduse arendamisel autasustati Eesti NSV-d 1965. aastal Lenini ordeniga.¹¹¹

¹⁰³ **Dellenbrant, J. Å.** Reformists and Traditionalists. A Study of Soviet Discussions about Economic Reform 1960–1965. Stockholm, 1972, 110.

¹⁰⁴ **Harrison, M.** Soviet economic growth since 1928, 147.

¹⁰⁵ Eesti NSV Ülemnõukogu 6. koosseisu 7. istungjärg 20. oktoobril 1965, 5, 6, 7; ENSV Ülemnõukogu 6. koosseisu 8. istungjärg 27.–28. detsembril 1965. Stenogramm. Eesti Raamat, Tallinn, 1968, 4–6; ERAF, f 1, n 4, s 3203, l 23.

¹⁰⁶ ENSV Ülemnõukogu 6. koosseisu 8. istungjärg, 5.

¹⁰⁷ **Веймер А. Т.** Развитие промышленности Эстонской ССР, 17.

¹⁰⁸ Eesti NSV Ülemnõukogu 6. koosseisu 7. istungjärg, 5.

¹⁰⁹ Samas, 6.

¹¹⁰ ENSV Ülemnõukogu 6. koosseisu 8. istungjärg, 5.

¹¹¹ ERAF, f 1, n 4, s 3203, l 24.

Keegi ei meenutanud 1961. aastal korrigeeritud plaaninäitajaid, mille kohaselt pidi kogutoodang 1965. aastaks, võrreldes 1958. aastaga, suurenema kahekordseks. Ka statistikavalitsuse ametlikud väljaanded toetavad ENSV tööstuse arengu edulugu, opereerides mitte muudetud, vaid 1959. aastal kinnitatud kontrollarvudega aastaiks 1959–1965 ja seejuures bruto-, mitte tegelikku juurdekasvu näitava netotoodangu mahuga.¹¹²

Ametliku statistika andmetel suurenes tootmisega seotud töötajate arv 152 000 töötajalt 1958. aastal 160 700 töötajani 1960. aastal. 1965. aastal oli tööstuses hõivatud keskmiselt 204 000 töötajat.¹¹³ Seega oli ajavahemikul 1958–1965 töötajate arv suurenenud 1,3 korda, rohkem kui algselt oli planeeritud. ENSV Ülemnõukogu istungjärgul 1965. aasta detsembris tunnistas A. Veimer oma ettekandes, et tootmisprotsesside uuendamine ja uue tehnika arendamine ning rakendamine toimus kavandatust aeglasemalt ja seetõttu saavutati tööstuse tootmismahu kasv peamiselt töötajate arvu suurendamisega tööjõu äratõmbamise teel teistest sektoritest, eelkõige agraarsektorist.¹¹⁴ Hõivatute kasvu teine oluline allikas tööstuses oli sisse-ränne teistest liiduvabariikidest. Ajavahemikul 1961–1965 saabus teistest liiduvabariikidest Eestisse elama 43 100 inimest, mis oli 17 600 inimese võrra rohkem kui eelmisel viiel aastal. Mehaaniline juurdekasv moodustas 57,4% elanike üldisest juurdekasvust, mis oli 75 100 inimest.¹¹⁵ Selliseks ulatuslikuks sisse-rändeks andsid muude tegurite kõrval põhjust seitseaastaku suured ehitusobjektid, nagu Punase Kunda uus tsemenditehas, Narva soojuselektrijaam ja Maardu keemiakombinaat. Kuna koduvabariigis töökäsi ei jätkunud, kuulutati nimetatud objektid üleliidulisteks komsomoli löökehitusteks. Neid saabus ehitama inimesi üle kogu NSV Liidu.

Seitseaastakul jätkus viisaastakute praktika koostada plaaninäitajad naturaalnäitajates vaid tähtsamate toodanguliikide kohta ja seetõttu pöörati eelkõige tähelepanu just nende näitajate täitmisele. Kõige paremini tuldi toime partei ja valitsuse direktiivides ette nähtud ülesandega energeetika arendamise alal. Elektrienergia tootmine suurenes seitsme aasta jooksul kuuekordseks ja ulatus 1965. aastal 7,1 miljardi kW/ha-ni (tabel 3). Seda eelkõige tänu võimsa Balti Soojuselektrijaama käikuandmisele. Soojuselektrijaama ehituse lõplik valmimine ja maksimaalse võimsuse (7,5 miljardit kW/ha elektrienergiat aastas) saavutamine jäi siiski 1966. aastasse. Seitseaastakul alustati teise sama suure võimsusega Eesti soojuselektrijaama ehitamist, mille esimese järgu valmimine oli planeeritud 1967.–1968. aastasse. NSV Liidu loodepiirkonna varustamiseks elektrienergiaga ehitati ENSV-d Leningradi, Riia ja Pihkvaga ühendav võimas kõrgepingevõrk.

Seoses elektrienergia tootmise suurenemisega toimus küttetööstuse kiire väljarendamine, et rahuldada Balti Soojuselektrijaama küttevajadus: 10 miljonit tonni põlevkivi aastas. Käiku lasti ka Oru turbatehase esimene järk võimsusega

¹¹² Vt ERA, f R-973, n 2, s 37, l 16–18; Народное хозяйство Эстонской ССР в 1965 году. Статистический сборник. ЦСУ ЭССР, Таллин, 1966, 69.

¹¹³ Народное хозяйство Эстонской ССР в 1965 году, 169.

¹¹⁴ Eesti NSV Ülemnõukogu 6. koosseisu 7. istungjärg, 10.

¹¹⁵ Arvutusalus: Eesti NSV rahvamajandus 1975. aastal. Statistika aastaraamat. Eesti Raamat, Tallinn, 1976, 28.

120 000 tonni turbabriketti aastas. Tehase sama suure võimsusega teise järgu ehitus oli pooleli. Elektrienergiat toodeti põlevkivist, mis oli tooraineks ka keemiatööstusele, seetõttu suurenes põlevkivikaevandamine märkimisväärselt: 9 miljonilt tonnilt 1958. aastal 16 miljoni tonnini 1965. aastal ehk nagu kontrollarvudes planeeritud, ligi 1,8 korda (tabel 3). Põlevkivikeemiatööstuse arendamiseks ehitati seitseaastakul uued võimsused V. I. Lenini nim. Põlevkivitöötlemiskombinaadis bensooli, formaldehüüdvaikude, elektroodkoksi ja fenooli tootmiseks ning Kiviõli keemiakombinaadis formaliini tootmiseks.

Mineraalväetiste tootmise kiireks väljaarendamiseks võeti kasutusele uusi fosforiidimaardlaid. 1965. aastal oli mineraalväetiste tootmistase koguni 145 000 tonni võrra planeeritust suurem (tabel 3). Seitsme aasta jooksul aga toodeti mineraalväetisi 295 000 tonni (7,7%) planeeritust rohkem. Tol ajal alguse saanud intensiivne fosforiidikaevandamine viis 1980. aastail “fosforiidisõjani”, mis päästis Kirde-Eesti looduse pöördumatust hävingust.

Aastail 1959–1965 ehitati või rekonstrueeriti üle 200 tootmisettevõtte ja tsehhi.¹¹⁶ Selline suur tootmisobjektide ehitusprogramm, millele lisandus veel elamu- ja olmeehitus, nõudis suures mahus ehitusmaterjale. Ainuüksi tsemenditoodang tuli seitseaastakul kuuekordistada (tabel 3). See ülesanne lahendati Kunda tsemenditehase täieliku rekonstrueerimise tulemusena.

Lisaks tsemenditoodangu suurendamisele võimaldas uus tehas alustada eterniidi-, killustiku- ja ehituspaasitootmist.¹¹⁷ Tänu uute võimsuste rakendamisele saavutati ja ületati 1965. aastaks planeeritud toodangumaht: 650 000 tonni tsementi aastas. Kui 1958. aastal oli ENSV tsemendivajadus 180 000 tonni¹¹⁸, millest veidi üle poole tuli Kunda tsemenditehasest ja ülejäänud osa teistest vabariikidest, siis 1965. aastal suutis tsemenditehas Punane Kunda oma aastatoodanguga (675 000 tonni) täielikult katta vabariigi 470 000 tonni¹¹⁹ suuruse tsemendivajaduse ning tsementi ka välja vedada. Seitseaastaku üldises arvestuses jäi aga arvestatav kogus – 383 000 tonni tsementi ehk 12% – aastaks 1959–1965 kavandatud tsemendi tootmismahust (3 179 000 tonni) tootmata tööde venimise tõttu Kunda tehase rekonstrueerimistööde algperioodil.

Kuigi seitseaastakul suurendati oluliselt seinapaneelide tootmist, jäi hoonete seinte ehitusmaterjaliks põhiliselt telliskivi. Tellisetootmise kogumahtu oodati 1965. aastal jõudvat 344 miljonini, mis oli 95,4 miljoni tellise võrra ehk 1,4 korda 1958. aasta tootmismahust (248,6 miljonit tellist) suurem eelkõige Tallinna Männiku tehase toodangu suurendamise arvel.¹²⁰ Kui 1958. aastal kattis ENSV enda tellisetoodang täielikult vabariigi vajaduse, siis 1965. aastaks prognoositud tootmismahut pidi katma 72% tellisevajadusest (480 miljonit tellist¹²¹). 1965. aastaks planeeritud tootmistaset ei saavutatud – puudu jäi 63 miljonit tellist – ja seetõttu tuli neid kavandatust suuremas mahus sisse vedada.

¹¹⁶ ERAF, f 1, n 4, s 3203, l 23.

¹¹⁷ Punane Kunda. 1870. Eesti Raamat, Tallinn, 1968, 166, 174, 189.

¹¹⁸ ERA, f R-973, n 5, s 1212, l 45.

¹¹⁹ Samas.

¹²⁰ ERA, f R-973, n 5, s 1212, l 44, 46.

¹²¹ Samas, s 1212, l 46.

Tagasihoidlikud investeeringud metsa-, puidu- ja paberitööstusse ei taganud nende tootmisharude moderniseerimist ning nii ei suudetud saavutada tselluloosi ja paberi prognoositud tootmistaset. Tselluloositoodang jäi 8900 tonni ja paberitoodang koguni 20 000 tonni võrra planeeritust väiksemaks, mis tähendas, et tselluloosi seitsme aasta tootmisplaan täideti 98,8% ning paberi osas 96,8% ulatuses.

Masinatööstuse prioriteetseteks suundadeks olid seitseaastakul elektrotehnika- toodete, mõõteriistade ja aparaatide valmistamine. Nende kõrval olid tähtsateks toodeteks ekskavaatorid, naftaaparatuur, elektrimootorid, teehöõvlid ja kaablid. Metall- ja masinatööstusharud töötasid sisseveetaval toorainel, materjalidel ning detailidel ja toodang turustati valdavalt väljaspool vabariiki: nii teistes NSV Liidu piirkondades kui ka välismaal. ENSV RMN Masinaehituse Valitsuses töötanud Aleksei Hõbemägi meenutab rahvamajanduse nõukogu aega kui Eesti masinatööstuse arengu jaoks erakordselt olulist, selle tööstusharu võimsat kasvuaega.¹²² See oli võimalik, sest rahvamajanduse nõukogu aastail vahetati masinatööstuse sõjaeelsest perioodist pärit masinapark uue vastu ja arendati välja uuel tehnoloogial ning tehnikal töötav ja vähese metallitöötamisega elektroonika- ning aparaaditööstus.¹²³ Tõsi küll, suur osa kõrgtehnoloogia valdkonnas tegutsevate Elavhõbealaldite Tehase, H. Pöögelmanni nim. Elektrotehnika Tehase, Tartu Aparaaditehase, Võru Gaasianalüsaatorite Tehase ja Tallinna Kontrollmõõdu- riistade Tehase toodangust valmistati NSV Liidu sõjatööstuse jaoks. Olulise panuse nende tootmisharude arengusse andis 1958. aasta novembris asutatud ENSV RMN Elektrotehnika Teadusliku Urimise Instituut, kus töötati ettevõtete jaoks välja uut tehnoloogiat.

Kõrge kvalifikatsiooniga tööliste ja inseneride kaadrit tööstuse jaoks valmistati ette ENSV tehnikumides ning kõrgkoolides. Kui 1956. aasta lõpul töötas rahvamajanduses 3700 kõrgharidusega inseneri, siis 1960. aasta lõpuks oli nende arv kasvanud 6300-ni ja 1965. aasta lõpuks 9100-ni.¹²⁴ Seega suurenes kümne aasta jooksul kõrgharidusega inseneride arv 2,5 korda.

Toiduaineid ja tarbekaupu tootvate harude toodangu kasvutempo jäi raske- tööstuse omaga võrreldes tagasihoidlikuks. Toiduainetööstuse arengu aluseks oli suuresti kalatööstus. Seitseaastakul alustati ookeanipüügiga ja arendati välja selleks vajalik laevastik ning kalatöötlemistööstus. Valmisid uus Tallinna kalasadam ja kalatöötlemiskombinaadid Pärnus ning mujal. Kalapüügi seitsme aasta plaan mitte ainult ei täidatud, vaid ka ületati märkimisväärselt suurtes kogustes. 1965. aastal püüti kala 51 000 tonni ehk 39,2% võrra, seitseaastakul tervikuna aga 118 900 tonni ehk 16,6% võrra rohkem kui kontrollarvud ette nägid (tabel 3). Kalapüük suurenes seitseaastaku jooksul 3,1-kordseks kavandatud 2,2-kordse kasvu asemel. Liha- ja piimatööstuse tähtsamateks uusehitisteks olid Põlva piimapulbritehas

¹²² **Alvela, A.** Aleksei Hõbemägi – kogu elu sündmuste keerises. – Äripäev, 31.1.2007.

¹²³ **Hõbemägi, A.** Meenutusi töötamisest ENSV RMN Masinaehituse Valitsuses.

¹²⁴ Eesti NSV rahvamajandus. Statistiline kogumik. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1957, 178; Eesti NSV rahvamajandus 1970. aastal. Statistiline aastaraamat. Kirjastuse Statistika Eesti osakond, Tallinn, 1971, 242; **Karjahärm, T., Sirk, V.** Eesti haritlaskonna ajalugu. 3. kd. Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940–1987. Argo, Tallinn, 2007, 262.

ning Viljandi ja Saaremaa piimatoodete kombinaat. Liha- ja piimatoodangu seitsme aasta plaan täideti ning ületati, seevastu võitoodangu plaaniga ei suudetud toime tulla (tabel 3). Eesti NSV toidukaubad olid tähtsad väljaveoartiklid teistesse liiduvabariikidesse ja välisriikidesse. Väljaveoks läks ligi 75% kalakonservide, 57% kala, 36% või, 12% liha ja rasva, 38% lihakonservide, 45% juustu ning 33% täispiimatoodete kogutoodangust.¹²⁵

Kergetööstuse juhtivas tootmisharus tekstiilitööstuses jäid kontrollarvudes ette nähtud tootmismahud puuvillase, villase ja linase riide, trikoopesu ning pealis-trikootoodete osas täitmata. Jalatsitööstus ei suutnud kummijalatsite planeeritud tootmismahutu saavutada, seevastu nahkjalatsite tootmismahut ületati tunduvalt. Plaanid koostati arvestusega, et ENSV varustab tarbekaupadega ka teisi liiduvabariike. Nii läks teistesse liiduvabariikidesse ligi 90% Eestis valmistatud puuvillase riide (toorriie, sits, pesu- ja käterätikuriie), 66% villase riide (mantli- ning ülikonna-riie), 70% linase riide (mööbli-, dekoratiiv- ja voodikatterie, särgi- ning kleidiriie) ja 17% siidriide (voodri-, särgi- ning kleidiriie) kogutoodangust. Eesti õmblustoodetest veeti välja 19%, nahkjalatsite toodangust 45%.¹²⁶ Samal ajal veeti Eestisse tarbekaupu sisse teistest vabariikidest ja ka välisriikidest. 1961. aastal moodustasid tarbekaubad ja toiduained ligi 50% ENSV sisseveo kogumahust (555,6 miljonit rubla).¹²⁷ Ülejäänud poole moodustasid masinad, seadmed, tooraine (metallid, puuvill, vill, väävel, apatiit, kaaliumi- ja lämmastikühendid, tubakas, toornahk) ning kütus (nafta, looduslik gaas, antratsiidiselkütus, petrooleum).

Ajavahemikul 1956–1961 suurenes ENSV kaubavahetus 1,7-kordseks. ENSV peamised kaubanduspartnerid olid teised vabariigid ja piirkonnad, kuid nimetatud perioodil suurenes ka välisriikide osatähtsus kaubanduspartneritena, nii ekspordikui ka impordipartneritena. Välisriikide osatähtsus ENSV kaubavahetuses suurenes nimetatud ajavahemikul 5,5% võrra – 3,6%-lt 1956. aastal 9,1%-ni 1961. aastal –, kusjuures ekspordi kasv oli impordi kasvust veidi suurem. ENSV eksport välisriikidesse kasvas 4,7 korda: 7,7 miljonilt rublalt 1956. aastal 35,8 miljoni rublani 1961. aastal; import välisriikidest kasvas 4,3 korda: 15,3 miljonilt rublalt 65,4 miljoni rublani.¹²⁸ Kui ENSV kaupade väljaveo peamised sihtmaad olid Alžeeria, Argentina, Brasiilia, Birma, Vietnam, India, Indoneesia, Iraak jt riigid, siis sisseveoriikide seas domineerisid sotsialismimaad.¹²⁹ Seoses välisriikide osatähtsuse suurenemisega vähenes NSV Liidu teiste piirkondade osatähtsus ENSV kaubavahtuses ajavahemikul 1956–1961 96,4%-lt 90,9%-ni. Tähtsamad ENSV kaubanduspartnerid NSV Liidus olid Vene NFSV, Ukraina, Läti, Leedu ja Valgevene.¹³⁰

Üldiselt on 1960. aastad jäänud inimeste mällu kui kaubarohked aastad, aga seda sõjajärgse raske ajaga võrreldes.¹³¹ Ell Maansoo (sündinud 1935) ei mäleta täpselt,

¹²⁵ Eesti majanduslikud sidemed NSV Liidu rahvamajanduse süsteemis. Eesti Raamat, Tallinn, 1965, 28.

¹²⁶ Samas, 28, 230, 232.

¹²⁷ Samas, 37.

¹²⁸ **Rajango, D.** Eesti NSV majanduslike sidemete uurimisest, 102.

¹²⁹ Vt ERA, f R-1809, n 2, s 40, l 24–25; Eesti majanduslikud sidemed, 230.

¹³⁰ **Rajango, D.** Eesti NSV majanduslike sidemete uurimisest, 109.

¹³¹ **Tammer, E.** Spikker defitsiidimaailma sisenemiseks. – Rmt: Nõukogude aeg ja inimene, 186.

millal sõna *defitsiit* laiemalt kasutusele tuli, kuid arvab, et pärast 1960. aastaid. Tema mäletamist mööda oli kuuekümnendatel kauplustes ikkagi suhteliselt suur valik.¹³² Sellele nn kaubarohkusele aitas kindlasti kaasa vabariigi enda initsiatiiv kasutada fondeerimata ja ka sekundaarset toorainet mitmesuguste tarbekaupade tootmiseks. Kindlasti aga ei saa rääkida üldiselt valitsenud kesise kaubavaliku ja madala kvaliteediga toodete juures nõukogude inimeste elukvaliteedi kiirest lähenemisest lääneriikide omale.

Seitse aastaku lõpp tähistas ühtlasi ka N. Hruštšovi algatatud rahvamajanduse nõukogu reformi lõppu. NLKP Keskkomitee 1965. aasta septembripleenumi otsuse kohaselt likvideeriti 1957. aastal loodud rahvamajanduse nõukogud, taastati tootmis- harulise juhtimise printsiip ja viisaastaku planeerimisvorm kui parim. Taas moodustati üleliidulised, liidulis-vabariiklikud ja vabariiklikud tööstusministeeriumid, millest suuremal osal oli endine nimi. Tõsi küll, võimuesindajad kinnitasid, et ümberkorraldused ei tähenda tagasipöördumist vana juurde, vaid see on täiesti uus tase juhtimises, mis põhineb majandusfaktori arvestamisel.¹³³ Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu süsteemi 160 ettevõttest (vahepeal oli väiksemaid tööstusettevõtteid aktiivselt suuremateks ühendatud, mille tulemusena vähenes ettevõtete arv) jõuti 1965. aastal üleliiduliste ministeeriumide alluvusse üle anda 31 ettevõtet, liidulis-vabariiklike ministeeriumide koosseisu 112 ja Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi alluvusse 17 ettevõtet. ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja H. Allik kinnitas, et ettevõtete üleandmine toimus organiseeritult ega häirinud plaaniülesannete täitmist.¹³⁴ Need organisatsioonilised muutused, mis vähendasid ENSV Ministrite Nõukogu kontrolli ENSV territooriumil paikneva tööstuse üle, kajastusid ilmekalt ka tööstuse kogutoodangu struktuuris (tabel 1).

KOKKUVÕTE

Seitse aastaku plaani väljatöötamine ja elluviimine langes ajajärku, mil NSV Liidus toimus majanduse ühe sektori, tööstuse (sh ehitustööstuse) juhtimise reform, mis oli suunatud selle sektori administratiivsele detsentraliseerimisele ning mis sai tuntuks rahvamajanduse nõukogu reformina. Selle põhjus oli muutuste vajadus tööstussektoris, et mõjutada majanduskasvu. Reformi käigus ilmnenuid puuduste kõrvaldamiseks rakendatud abinõud aga suurendasid tööstuse juhtimissüsteemi tsentraliseerituse astet ja vähendasid vabariikide otsustusõigust majandusküsimustes. Kuna majandussüsteem jäi endiseks, eelistas uus juhtimissüsteem jätkuvalt administratiivseid meetodeid majanduslikele ja seetõttu säilisid kõik käsumajandusega kaasnevad ilmingud ning probleemid.

Seitse aastaku lennukas plaan lähtus juhtide soovist muuta NSV Liit maailma võimsaimaks tööstusriigiks, mitte aga reaalsest majanduslikust olukorrast ja tööstuse

¹³² **Maansoo, E.** Millal algas defitsiidi-aeg. – Rmt: Nõukogude aeg ja inimene, 189.

¹³³ Eesti NSV Ülemnõukogu 6. koosseisu 7. istungjärg, 12.

¹³⁴ ENSV Ülemnõukogu 6. koosseisu 8. istungjärg, 5.

arendamise võimalustest. Reformiga oli vabariikidele antud suuremat otsustusõigust vabariigi tööstuse arendamisel võimalik realiseerida siiski vaid keskuse kindlaks määratud raamistikus. Vabariigi tööstuse üldised arengusuunad ja tootmismahud olid ette kirjutatud üleliiduliste direktiividega. Vabariigi ülesanne oli tõsta juhtimise efektiivsust, lahendades operatiivselt kerkinud majandusprobleeme ja rakendades kõiki meetmeid kohalike materiaal-tehniliste ning inimressursside paremaks ja täielikumaks kasutuselevõtuks seitseaastaku plaani täitmiseks.

Plaanide rohkus, millega oli liiale mindud, tegi nende koordineerimise ja haldamise raskeks, eriti olukorras, kus neid tihti muudeti. Sageli jäid ühtede plaaninäitajate muutmisel teised sellega seotud näitajad muutmata, mis tekitas suurt segadust. Tootmisettevõttele endil oli plaani koostamise osas vähe kaasa rääkida. Arvukas ja liigselt detailiseeritud plaaninäitajate süsteem kinnitati kõrgemal-seisvate organite poolt ning ettevõtja oli endiselt vaid täitja. Liikumine oli lubatud vaid ühes suunas: suurendada toodangu väljalaset igal aastal, võrreldes eelmise aastaga.

Kuna turumajanduse mehhanismid puudusid, jäi majanduse edukuse mõõdi-kuks endiselt kogutoodangu (brutotoodang) plaani täitmine. Kogutoodangu mahu näitaja aga ei motiveerinud ettevõtteid toodangut mitmekesistama, sest see oleks takistanud kogutoodangu plaani kvantitatiivsete näitajate täitmist. Probleemi teadvustati, kuid olukorda püüti parandada direktiivsete meetoditega, mis ei andnud olulist tulemust. Nii nagu varasematel viisaastakutel, koostati seitseaastaku kontroll-arvud vaid tähtsamate toodanguliikide nn võtmetoodete kohta naturaalnäitajates ja eelkõige pöörati tähelepanu just nende täitmisele. Kaupu, mille tootmist ei pla-needritud, reeglina ka ei toodetud.

Plaaninäitajate tagaajamisel oli nii positiivne kui ka negatiivne külg. Positiivne, sest üleplaaniline toodang jäi vabariigi käsutusse ja tarbekaupade puhul oli see eriti oluline. Plaaninumbrite tagaajamine aga mõjutas negatiivselt kvaliteeti ja sortimenti. Toodangu nomenklatuurne plaan jäi tihti täitmata ja kiirustamisega kaasnes ebakvaliteetne toodang. Jätkuvalt ei toiminud materiaal-tehnilise varustamise süsteem ja see põhjustas tööseisakuid ning takistas uute toodete tootmisse juurutamist, teisalt aga suurendas kohanemisvõimet ja tehnoloogilist leidlikkust, samuti leidlikkust majandamisel üldse.

Positiivsele poolele võiks seada selle, et lõppes sõjajärgsetele viisaastakutele omane kinnipeetavate tööjõu massiline kasutamine tööstuses, suuremat tähelepanu pöörati elamuehitusele ja tarbekaupade tootmisele ning et liiduvabariikidele, sh Eesti NSV-le, anti suuremad õigused oma vabariigi majanduse arendamisel kaasa rääkida. Vabariigile suurema otsustusõiguse andmine tingis kohaliku initsiatiivi tõusu nii ressursside kasutuselevõtuks kui ka tehnoloogia ja tehnika väljatöötami-seks ning tootmisse rakendamiseks, mille tulemusena tõusis vabariigi majanduse arengutase ja sellest tulenevalt ka elatustase. Seoses tööjõu vähesusega ja vajadu-sega uut tehnoloogiat ning tehnikat välja töötada ja rakendada pöörati seitse-aastakul suurt tähelepanu haridustaseme tõstmisele ning kõrgharidusega spetsia-listide ettevalmistamisele rahvamajanduse jaoks.

Seitse aastakul rajatud aparaadi- ja elektroonikatööstusettevõtted ning samuti masinatööstusettevõtted arenesid läbi innovatiivse toote- ja tehnoloogiaarenduse ning nii oli võimalik luua keerukaid ja teadusmahukaid tooteid ning neid ka efektiivselt toota. Nende harude tooted olid ENSV tähtsad väljaveoartiklid. Teised seitse aastaku prioriteetsed rasketööstusharud – energeetika, ehitusmaterjalide tööstus ja keemiatööstus – arenesid samuti kiires tempos ning andsid seitse aastaku plaaniülesannete edukaks täitmiseks olulise panuse. Toiduainetööstuse prioriteetses harus – kalatööstuses – toimus seitse aastaku hüppeline areng tänu ookeanipüügi ja kalatöötlemistööstuse väljaarendamisele. Seevastu tarbekaupade tootmise kasv jäi aeglaseks ja mitmete oluliste kaupade osas ei suudetud seitsme aasta plaani täita, mis mõjutas negatiivselt elukvaliteeti.

TÄNUAVALDUS

Artikkel on valminud Haridus- ja Teadusministeeriumi sihtfinantseeritava teadusteema SF0130038s09 raames.

DEVELOPMENT OF INDUSTRY IN THE ESTONIAN SSR UNDER THE SEVEN YEAR PLAN (1959–1965) IN THE CONTEXT OF THE NATIONAL ECONOMIC COUNCIL REFORM

Maie PIHLAMÄGI

The seven year plan was formulated and implemented in the period when an industrial management reform in the USSR was underway. The reform, which became known as the National Economic Council (NEC) reform, was aimed to decentralize the management of industry, including the construction industry. This reform was driven by the need for changes in the industrial sector in order to accelerate economic growth. Nevertheless, the freedom of the new administrative body, the National Economic Council, to make its own decisions on industrial matters was limited by the centrally established rules. General industrial development trends and production volumes were prescribed by the directives from Moscow. The task of the republican NECs was to increase the managerial efficiency by quickly solving the local economic problems and taking all measures to exploit local resources for the fulfilment of the plan targets.

Expectations for the seven year plan were high. The plan was expected to guide the country to greater social and economic progress. The high-spirited seven year plan was based on the desire of the political leaders to make the USSR the greatest industrial power rather than on the real economic situation and opportunities for industrial development.

The industrial output of the Estonian SSR was to increase 1.8-fold on the base of productivity growth. Higher productivity was to be achieved by the

implementation of new technology and techniques and rapid development of automation. The Estonian SSR like Latvia and Lithuania had also to make huge contributions to the fishing industry of the USSR, as well as to the chemical industry of the USSR, in order to eliminate the backwardness in these areas. In addition, the Estonian SSR had the task to supply electrical energy for the northwestern region of the Soviet Union. According to the seven year plan, the Estonian SSR had to focus on the development of oil shale-based power engineering, building materials, engineering, fishing and fish processing industries.

During the seven year plan period the industry faced many problems inherited from the era of five year plans. The industrial and construction management reform could not resolve these problems. As the economic system remained unchanged and the new management system continued to prefer administrative methods to economic methods, all the problems inherent in a command economy persisted. One of the most important problems was related to planning. The excessively large number of plans made their coordination and management difficult, especially because the plans were frequently changed. The fact that some plan parameters were changed while other, related parameters remained unaltered caused a lot of confusion. Industrial enterprises themselves had little influence on the drafting of their development plans. The system of plan indicators was too detailed; moreover, numerous indicators were fixed by a higher authority. So the industrial enterprise was still in the role of an executor.

During the seven year plan like during the previous periods the total gross output volume in monetary terms was the most important indicator of success. As some enterprises met and exceeded the plan targets while others failed to meet them, the total gross output volume was attained thanks to the surplus, which covered the lacking part. The fulfilment of the plans in roubles was possible because the rate of inflation was not taken into account. The gross output volume indicator, however, did not motivate enterprises to diversify production, because it would have prevented the fulfilment of the quantitative indicators of the whole production plan. Each year the assortment plan of products was frequently not fulfilled in the case of one or another type of products and the quality of products was poor. This caused problems in consumer goods supply.

One of the most pressing problems was the supply of raw materials, industrial equipment and apparatus because the existing supplies system was not able to provide enterprises the necessary amount of raw materials, equipment and spare parts in time. Production results were also adversely affected by the fact that new production capacities were not put into operation in time and stoppages, absenteeism and high staff turnover caused big-time losses.

According to official statistics, the Estonian SSR fulfilled the major industrial goals. Looking at the results of the seven year plan it must be admitted that these were impressive, despite problems. However, one has to keep in mind that statistical indicators had been exaggerated by Soviet statistics from the very beginning. Instead of the planned 1.8-fold increase the industrial production in Estonia more

than doubled during the seven year plan period. With regard to the labour shortage and the need to develop and implement new technologies and techniques, great attention was paid to raising the level of education and to training professionals for industry.

Heavy industries (machine-building, power engineering, building materials and chemicals) developed at a rapid pace and made the most important contribution to the fulfilment of the seven year plan. The newly established Estonian apparatus and electronics industries as well as the machine-building industry developed on the basis of innovative production and technological advances and were able to create and effectively produce knowledge-intensive products. By contrast, in the consumer goods industry the growth was slow and the output of a number of important items did not meet the plan targets, which influenced badly the life quality of people.